

V úvodu bychom si měli připomenout, co to vůbec lochy jsou a k čemu vlastně sloužily.

J. Skutil (1949, 23–24) uvažoval o tom, že slovo „loch“ je určitě německého původu. Upozornil, že tento název je rozšířen po celé Moravě. Dále uvádí, že takto jsou většinou označovány uměle vyhloubené podzemní dutiny, které se běžně vází na sprašové oblasti. Kromě lochů byl užíván i výraz „skryš“ – např. v Kožušanech (okr. Olomouc). Doklad prakticky stejného významu máme zaznamenaný např. v Lešanech (okr. Prostějov), kde se o loších mluví jako o „skrejši“. Na Kostelecku se zase ujal název „doupeneč“ (Prasek 1905). V Nákle (okr. Olomouc) se běžně užíval termín pro vchody do lochů – „hrdla“ (většinou to ale platí spíše u obilních jam). Později se začal užívat i literární termín „umělé jeskyně“ – Künstliche Höhlen (Karner 1903; Červinka 1905). Skutil dále uvádí, že na moravsko-českém pomezí (Vendolí, srv. Stacke 1975) se taktéž, vedle běžného německého „Erdstall“, používalo i označení „Zwergelhöhlen“. V Bavorsku se jim zase říkalo v lidovém podání „Erdweibschlupf“, „Zwergenloch“ a „Alraunhöhle“. Na západním Slovensku se lochům říkalo „dúpenec“ (Černohorský 1941, 249). V současné době je slovo „loch“ považováno za nespisovně vyjádřené slovo německého původu (srv. Frolec – Vařeka 1983, 116). Tímto názvem je obvykle vyjádřena tajná podzemní chodba, jáma nebo prostor, sloužící jako skryš k uschovávání potravin (zásob) ve válečných obdobích i jako případný úkryt pro obyvatele. V jihozápadních Čechách bylo užíváno i tvaru „lúšek“ a na Českomoravské vrchovině „přiluši“ (týká se to spíše zásobních jam pro brambory). Na východním Slovensku je takto zván větrací otvor v hromadě brambor a na severním Slovensku menší polootevřený přístřešek na dřevo a nářadí. Lochy jsou jinak na některých místech Slovenska (Čachtice, okr. Nové Město n. V.; Sebechleby, okr. Krupina) nazývány „jasky“ (Karner in Ducár 1998).

Výzkum lochů na Moravě souvisí se starožitnickým obdobím zájmu o historické a prehistorické památky naší vlasti. Otázkou průzkumu lochů na Moravě se v minulosti zabývali: K. Bukovanský (Kloboucko), Fl. Koudelka (Kloboucko, Prostějovsko, Vyškovsko, Šlapanice u Brna), V. Čapek (okolí Mohelna), M. Kříž (okolí Ždánic), F. Myklík (Syrovín u Bzence), L. Bakešová (Ořehovičky, Želešice u Brna), M. Trapp (Znojensko, Lechovice) a benediktnin P. L. Karner (Znojensko, Borotice), K. Jüttner (Mikulovsko, Znojensko), J. Skutil (Znojensko, Brněnsko). Mezi moravské vlastivědné badatele a zájemce o průzkum lochů lze dále řadit: F. Březinu, K. Čermáka, A. Dostála, F. Faktora, J. Havelku, J. Heidenreicha, V. Hrubého (Uh. Hradiště), J. Horkého, V. Houdka, M. Chytila, A. Ježka (Nenkovice na Hodonínsku), M. Knapa (Dryšice na Vyškovsku), A. Kratochvíla, K. Krivého, J. Kučeru, A. Lachmayera, F. Lopreise (Kyjov), J. Loštika, V. Praseka, V. Procházku (Vyškov), A. Prokopa, F. Prusíka, J. Puchnar, V. Šmahela (Vrbice na Břeclavsku), A. Teličku, E. Tutsche, T. Vodičku, Vozára (Sobůlky na Hodonínsku), J. Vrbase, A. Vrbku, J. Wankela, J. S. Wurma a lechovického starostu Zelínu.

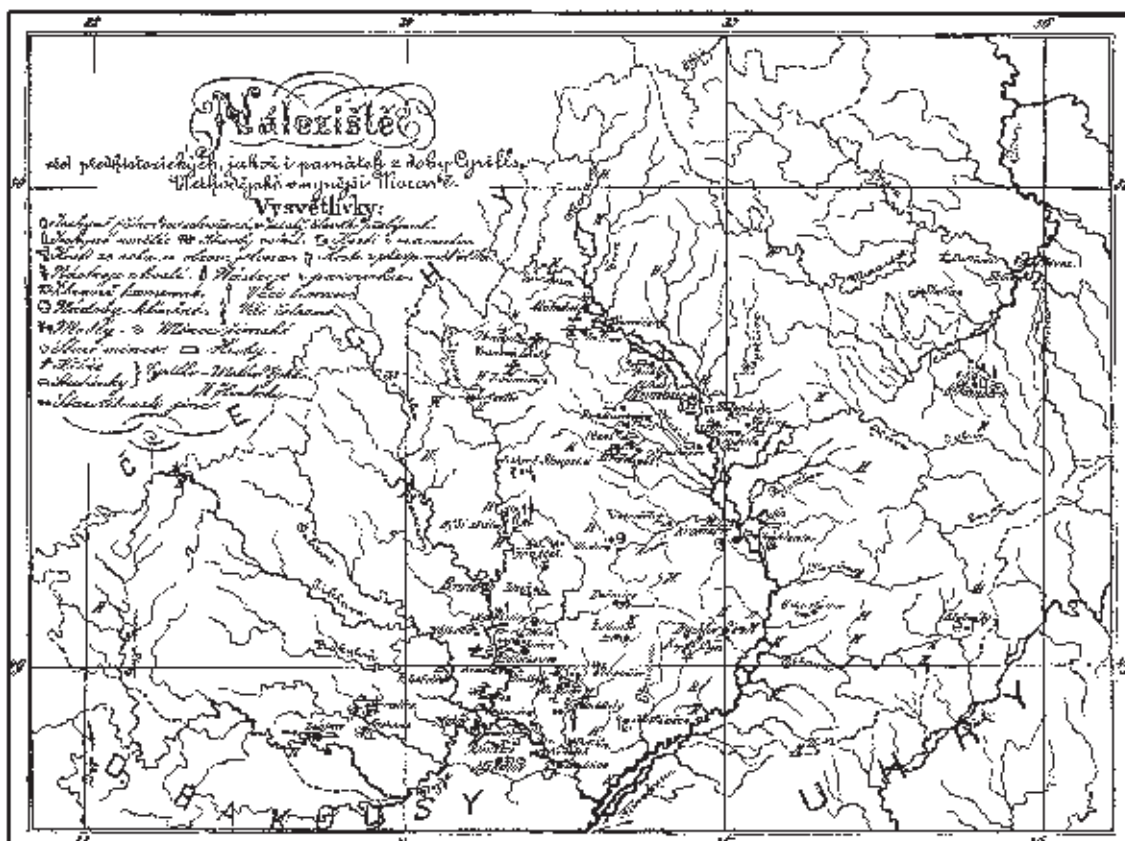
Nejstarší kartografické zaznamenání lochů na Moravě známe z archeologických map K. Bukovanského z roku 1880 (Bukovanský 1880; srv. Vignatiová 1968; obr. 1), který je označuje jako „jeskyně umělé“ a od J. Hladíka z roku 1896 (Hladík 1896; srv. Vignatiová 1968). Hladík využil ve své mapě grafických značek, které pro rozlišení nálezů vypracoval J. Knies v roce 1894 (Knies 1894).

Moravský archeolog Josef Skutil poukázal na existenci vchodů do lochů ještě před vypuknutím zvýšeného zájmu o tyto památky. V jeho práci (Skutil 1948, 20) byly uvedeny v chronologickém sledu objevené práce od roku 1813.

V současnosti se průzkumem a všeobecně otázkami lochů na Moravě zabývají dlouhodobě badatelé, zaměření především na archeologii středověku. Jako prvního badatele ve sféře podzemních chodeb ve venkovském prostředí lze uvést Vladimíra Nekudu, který se osobně setkal s lochy při výzkumech zaniklé vsi Pfaffenschlag u Slavonic (Nekuda 1975) a ve Mstěnicích u Hrotovic (Nekuda 1972; 2000). Do jeho práce se později zapojil i jeho syn Rostislav Nekuda (Nekuda – Nekuda 1997).

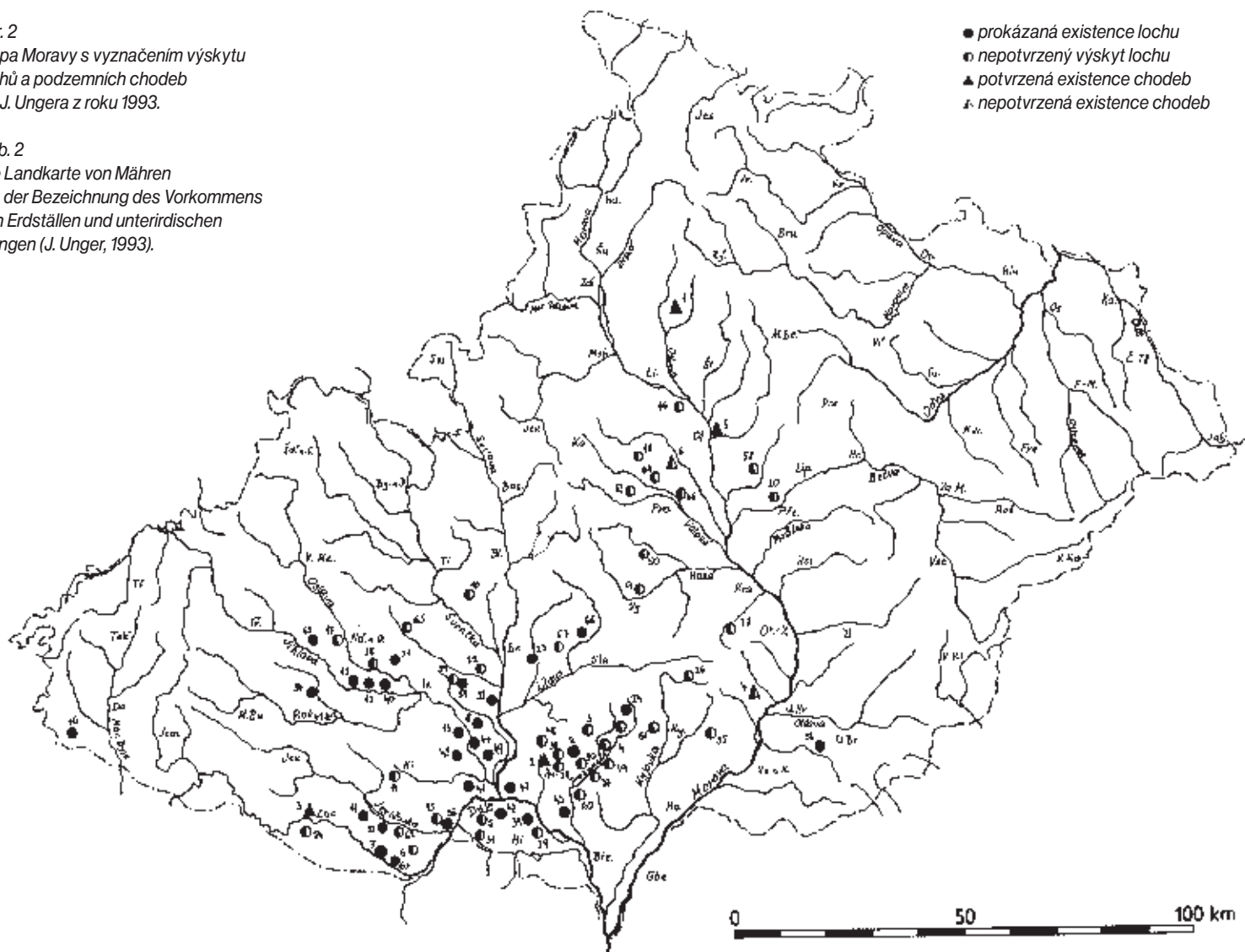
obr. 1
Mapa Moravy s vyznačením archeologických nalezišť a umělých jeskyní (lochů) od K. J. Bukovanského z roku 1880.

Abb. 1
Die Landkarte von Mähren mit der Bezeichnung der archäologischen Fundstellen und künstlichen Höhlen – Erdställe (K. J. Bukovanský, 1880).

obr. 2
Mapa Moravy s vyznačením výskytu lochů a podzemních chodeb od J. Ungera z roku 1993.

Abb. 2
Die Landkarte von Mähren mit der Bezeichnung des Vorkommens von Erdställen und unterirdischen Gängen (J. Unger, 1993).

Další archeolog, který významně zasáhl do dění v této otázce výzkumu, je Josef Unger, který je též autorem posledního nového dodatku z oblasti Břeclavska, jenž výrazně posílil stav celkového seznamu lochů na Moravě (Unger 1987).

Ojedinelé drobné zprávy o objevech lochů pocházejí i od jiných archeologů, např. Z. Měřínského (1977; 1980), R. Procházky (1983), P. Michny (1972), J. Kovárníka (1993), M. Geislera (1982), P. Kováčika (Votinský – Kováčík 2001) a D. Merty (Merta a kol. 2000).

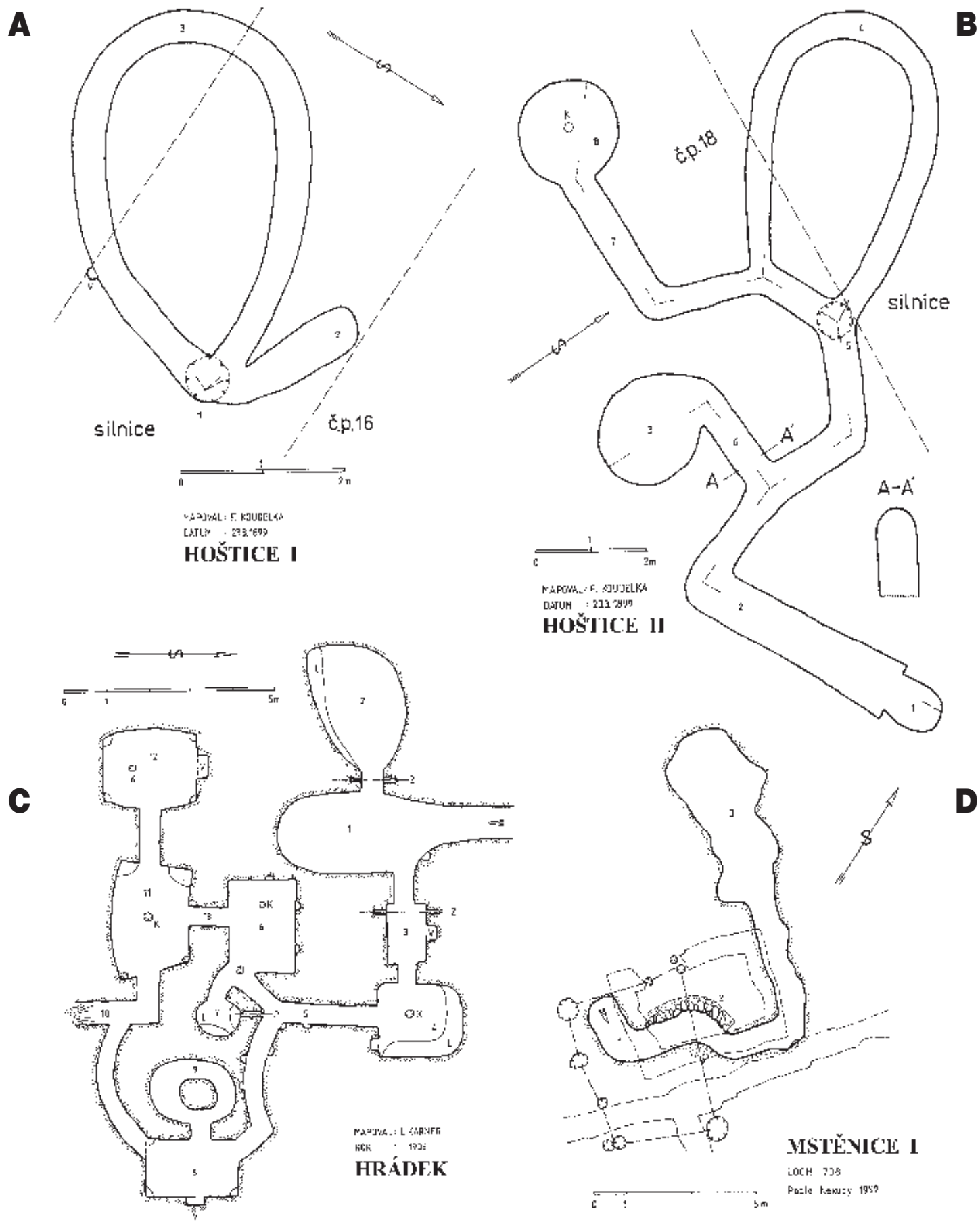
Vůbec nejstarší práci, zabývající se souhrnně otázkou lochů na Moravě, je souborný přehled nazvaný „Lochy“, umělé jeskyně na Moravě, sepsaný I. L. Červinkou na počátku 20. stol. (Červinka 1905). Soupis zaujímá výčet podzemních objektů z Klobouk, Ždanic, Archlebova, Nenkovic, Vrbic, Loštic, Ořechoviček, Tikovic, Ořechova, Žilošic, Lechovic, Borotic, Hrádku, Lhánic, Padochova, Syrovína, Stříbrnic, Křížanovic, Hoštic, Nezamyslic, Urcic, Vrahovic, Kostelce, Náměště, Zastávky, Kokor, Týnce, Šlapanic, Habrovan, Nákla, Kuřimi, Holasíc, Šebetova, Rajhradu, Miroslavi, Naloučan, Želetic, Žarošic a Dambořic.

Nejdůležitější podklady, obsažené ve výše uvedeném soupise, tvoří poznatky členů Vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci, kteří je v 80. letech 19. stol. publikovali ve svém časopise „Časopis Vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci“ (dále jen ČVSMO). V poválečném období na konci 40. let, se pokusil shrnout nové poznatky J. Skutil (1948; 1949), který tak podal jeden z posledních ucelenějších soupisů lochů na Moravě. Bohužel se mu však již nepodařilo, pro předčasnou úmrtí, započaté dílo dokončit. Josef Unger (1987; 1987a; 1993; **obr. 2**) Skutilovy poznatky doplnil o nové skutečnosti a vyslovil domněnku o souvislosti lochů na venkově se zaniklými středověkými vesnicemi (dále jen ZSO).

Výzkumy v současnosti

V roce 1993 proběhl pod vedením J. Ungera výzkum podzemních chodeb v obci Lipůvka u Blanska (Kos 1996). Loch zkoumali také členové Speleoklubu Brno ZO ČSS 6–12, kteří objekt zmapovali a částečně prosondovali. Během průzkumu lipůveckého lochu byla nalezena keramika z přelomu 14. a 15. stol., a tak doložen jeho středověký původ. (**obr. 4:C**)

V průběhu následujících let se vyskytly další příležitosti, hlavně na záchranných archeologických výzkumech a některé z nich vedly dokonce k unikátním zjištěním. Tak např. u Vojkovic (okr. Brno-venkov) se podařilo zaměstnancům ÚAPP Brno prozkoumat jedinečný systém podzemních chodeb ze starší doby bronzové (Kos 1995, **obr. 5:D**). Zde je nutné upozornit, že tak staré lochové chodby se doposud nikdy nepodařilo na Moravě prozkoumat.

obr. 3
Složitější systémy moravských lochů
(podle jednotlivých autorů upravil Kos).

Abb. 3
Mehr komplizierte Systeme von mährischen Erdställen
(nach einzelnen Autoren zubereitete P. Kos).

V rámci revize některých, již dříve známých lokalit, byl prozkoumán v roce 1999 domnělý loch v Želešicích u Brna. Výsledkem bylo zjištění, že se jedná o starou štolu z 16. stol., která byla nouzově využívána i jako úkryt pro místní německé obyvatele obce (srv. Bakešová 1885, 76; Červinka 1905, 5).

V roce 2002 byl při stavbě dálnice Vyškov – Kroměříž na katastru Tištiny (okr. Prostějov), prozkoumán objekt tvořený kruhovou jámou, spojenou s povrchem těsnou chodbičkou. Svoji stavbou se podobal objektu z Vojkovic, byl ale bez nálezového materiálu. Vzhledem k charakteru zasypané je však bylo možné klasifikovat jako objekt pravěký (Tištin 7, Bálek a kol. 2003, 146). Jiný, velice podobný podzemní objekt byl prozkoumán zaměstnanci ÚAPP Brno v Modřicích (okr. Brno-venkov) v roce 2003, kde se podařilo prozkoumat velkou zásobní jámu, která byla ve spojitosti s kratší podzemní chodbičkou ukončenou komůrkou. Nepočtené nálezy keramiky a dispozice objektu v rámci prostoru sídliště, by mohly svědčit pro neolitický původ (kultura s moravskou malovanou keramikou).

Opravdové lochy, středověké a novověké, se podařilo částečně prozkoumat a zdokumentovat v Křížanovicích u Slavkova (okr. Vyškov) (Kos 2002a), ve Tvarožné (okr. Brno-venkov; **obr. 6:B, D, E**), Brně-Lišni, Syrovicích (okr. Brno-venkov) a ve Střelcích u Brna. Poměrně vzácný doklad existence lochů v historickém jádru města Brna byl učiněn na Zelném trhu v Brně, kde prováděla v roce 2002 výzkum společnost Archaia Brno. Podle nálezových okolností (keramika a další nálezy) bylo možné usoudit, že loch pocházel ze 13.–14. stol. (P. Kováčik – ústní sdělení). Další nálezy, převážně kopaných chodeb ve spraši, lze na území Brna přisuzovat s největší pravděpodobností též středověkým lochům.

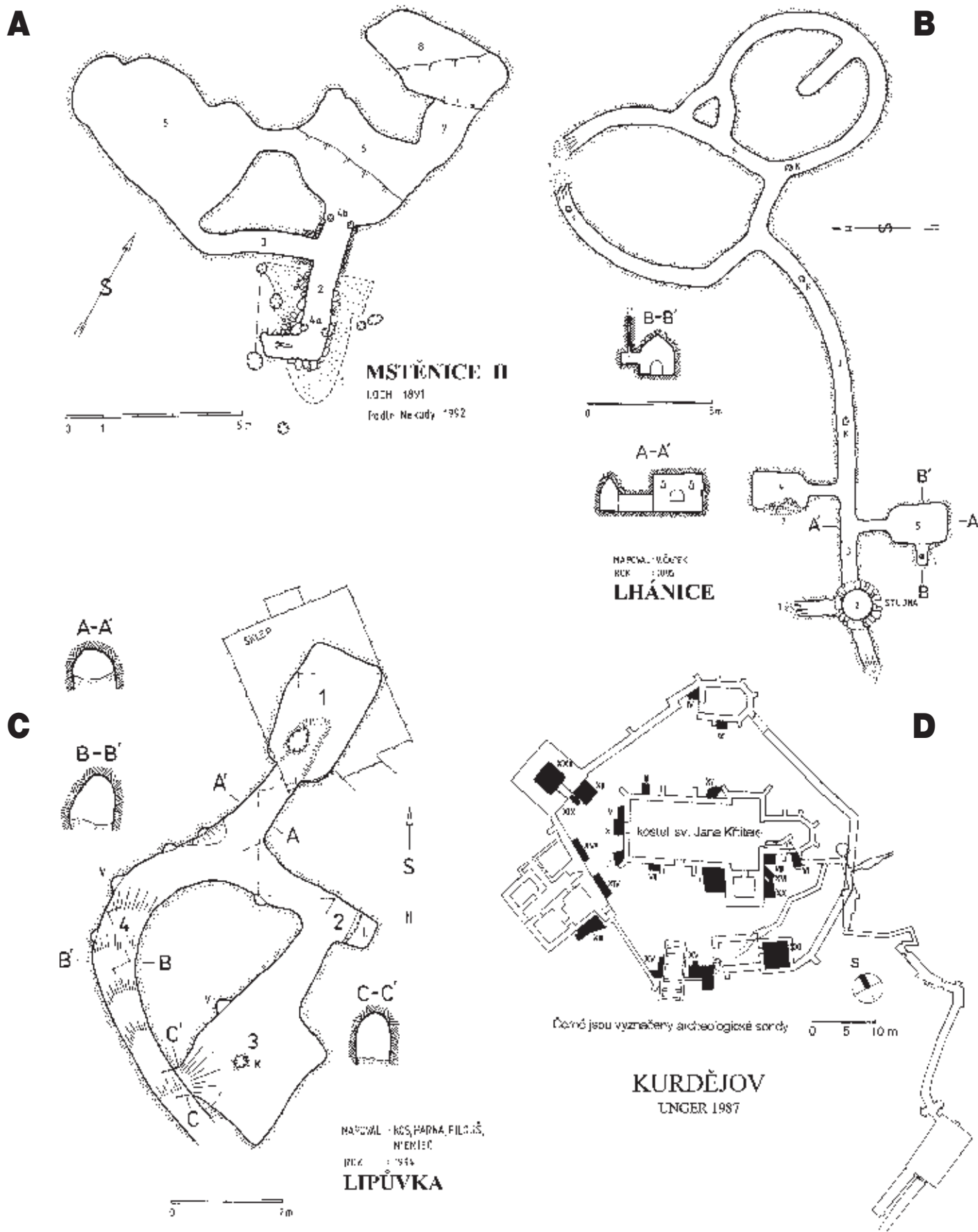
Výsledkem studia těchto objektů na širším území je nástin typologie lochů, jejich aktuální soupis a relativní chronologie s přihlédnutím na archeologické nálezy a technologické prvky podzemních staveb (Kos 2002 b).

Nástin typologie lochů na Moravě	
Typ I	přímá jednoduchá chodba (Hrotovice-Mstěnice – loch 708; obr. 3:D)
Varianta I/A	chodba s výklenky a větracími kanálky
Varianta I/B	chodba s výklenky, větracími kanálky a komorami, uspořádanými v řadě za sebou (Hrotovice-Mstěnice loch 1891; obr. 4:A)
Varianta I/C	chodba s výklenky, větracími kanálky a bočními komorami (Ždánice, Vrbaš – Kříž 1898)
Typ II	kruhová chodba se středovým pilířem (Hoštice; obr. 3:A)
Varianta II/A	kruhová chodba s výklenky a větracími kanálky (Pfaffenschlag, obr. 5:B)
Varianta II/B	kruhová chodba s výklenky, větracími kanálky a bočními komorami (Padochov, obr. 5:A)
Typ III	přímá a kruhová chodba v různých vzájemných kombinacích
Varianta III/A	kombinace kruhových a přímých chodeb se spojovacími chodbami či složitými kruhovými formacemi – labyrinty (Lhánice, obr. 4:B)
Varianta III/B	propojení vícero kombinovaných systémů lochových chodeb v jediný systém lochu (Hrádek, obr. 3:C)
Typ IV	systémy chodeb s bočními komorami, výklenky a kamennými nebo cihelnými vyzdívkami. Chodby mají některé partie nevyzděny (Kurdějov, obr. 4:D)

Problematika vchodů do lochů Důležitým poznatkem, který byl učiněn na základě hlubšího studia několika kompletních typologických variant lochů na Moravě, v Rakousku a Německu, je identifikace vchodových částí lochů tzv. Bauhilfschacht (srv. Weichenberger 1987a). Vchody do podzemních objektů mají vícero podob. Pokud se někdy jednalo o prostá sklepení, budovaná většinou pod usedlostmi, měly obyčejně lochy jednoduchý rampovitý vchod, zpevněný obvykle kamennou plentou (např. Mstěnice, Nekuda 1992; **obr. 3:D, 4:A**). Plenta plnila funkci zpevnění uměle vytvořeného vstupu do sklepení, v místě, kde se pravděpodobně původně nacházela „pomocná stavební“ šachta nebo „pomocná štola“.

U lochů útočištného charakteru se ponejvíce budovaly vchody podobné vertikálním studňovitým šachticím (Bauhilfschacht). V těchto případech se zřejmě jedná o původní „stavební pomocnou“ šachtu, která byla takto prakticky využita, nebo o umělé – „skrytý“ – vchod, jenž měl ve stěnách vyhloubeny kapsy-stupadla (Weichenberger 1987a). V Miroslavi (okr. Znojmo) prozkoumal roku 2004 Z. Čížmář (Čížmář – ústní sdělení) zasypaný loch, který měl šachtovitý vchod se středovou kůlovou jámou na dně. Ta mohla svědčit o existenci jakéhosi svíslého trámce či klády, jež mohla být případně opatřena záseky (stupadly). Mohou se též objevit i vyvrtné otvory pro zasunutí závor. Někdy se prostor původní stavební šachty ze statických důvodů nevyužíval jako vstup, ale naopak se zasypal a pečlivě zazdil kamenem nebo cihelnou plentou (např. Ferelichtmuseum Pelmburg, H. Rakousko; Weichenberger 1988).

Náčíní k hloubení lochů Během průzkumu lochů se na stěnách chodeb můžeme setkat se stopami po kopacím náčiní. Nejlépe je to patrné v loších, zbudovaných ve spraších, jílech, nebo sprašových hlínách. Tak např. v Syrovíně (okr. Hodonín) byly na stěnách lochu dobře patrné stopy po motyce. Ve ždánických loších byly zase na stěnách patrné žádné stopy po ostrém kovovém rýči. Ve šlapanickém lochu (okr. Brno-venkov) zase nebyly na stěnách patrné žádné stopy (Koudelka in Kopecný – Ustohal 1999, 24–25). Stopy po neurčitých železných nástrojích byly dále zjištěny v loších v Medlově, Vrahovicích a Hrádku (Skutil 1948, 27–28). Ve slavkovských loších byla údajně nalezena dřevěná motyka a kamenné kladivo (Skutil 1948, 29). Z území Rakouska (Erdstall Kleinmollsberg, O. Ů.) pochází originální nález kovového kopacího kladiva se dvěma hroty o celkové délce 30 cm (Weichenberger 1990, 112). Prakticky shodné analogie jsou uváděny i z jiného rakouského lochu Erdstall Geißberger v Bad Zell, O. Ů (Weichenberger 1988). Z našeho prostředí je znám nález železného rýče ze zasypaného středověkého lochu v Brně na Zámečnické ul. (Svoboda 2001, obr. 120; P. Kováčik, společnost ARCHAIA Brno – ústní sdělení).

obr. 4
Typy moravských lochů a jejich
přechodná stádia k pokročilejším
podzemním chodbám mladšího období
(dle různých autorů upravil Kos).

Abb. 4
Typen von mährischen Erdställen und deren
Übergangstadien zu den fortgeschrittenen
unterirdischen Gängen der jüngeren Zeit
(nach verschiedenen Autoren zubereitete P. Kos).

Z období novověku známe podzemní úkryty podobné středověkým lochům z katastru Tvarožné (Kos – Kosová 1997, **obr. 6:B, D, E**) a ze Syrovic na Brněnsku. Na stěnách zdejších chodeb, kopaných ve spraši a datovaných do roku 1944–1945, jsou patrné stopy po úzkém kovovém kopáči (krompáči), přesto byl v jednom případě (Tvarožná) nalezen v podzemním úkrytu celý hrotitý železný rýč.

Osvětlení lochů

S potřebou snadnějšího pohybu v podzemí, ať již se jednalo o prosté sklepy nebo o lochy defenzivního charakteru, bylo spojeno používání přenosného nebo stabilního osvětlení. Přímým dokladem umělého osvětlení podzemních chodeb však zůstávají nálezy keramických kahánků. Mezi nejdůležitější nálezy patří objev kahánku in situ v očazeném výklenku ve stěně lochu v Syrovíně, okr. Hodonín (Skutil 1948, 28). Dalším nepřímým důkazem užití těchto pomůcek v loších je novější nález dvou kahánků mušlovitého tvaru z přelomu 14. a 15. stol. z Milovic na Břeclavsku (Geisler 1982).

Známe i důkazy o používání otevřeného ohně jako zdroje světla a tepla v loších i ve větším měřítku. V Čelechovicích na Prostějovsku byly dokonce v osvětlovacích nikách vykrouženy vzhůru k povrchu větrací otvory – vzdušníky, stejně tomu bylo i ve Lhánicích na Třebíčsku (Čapek 1885, 88, 134; Červinka 1905; Skutil 1949, 14–15; **obr. 4:B**). V sousedním Rakousku se těmto zařízením říká „Vertikalbewetterungen“ a v lidovém pojetí též kouřovody nebo „kouřové roury“ (Macek 1997/1998). Někdy jsou z lochů uváděny i jakési kamenné pece (např. Syrovín na Hodonínsku, Červinka 1905, 7), či velká otevřená ohniště (např. Hrádek na Znojensku, Karner 1903; **obr. 3:C**), z Nenkovic na Hodonínsku (Vrbas – Kříž 1898; Červinka 1905, 4; Skutil 1949, 19–20) a Tikovic na Brněnsku (Slavík a kol. 1897, 313; Červinka 1905, 5).

Na stěnách lochových chodeb bývají běžně zahlobené niky pro instalaci kahánků, které osvětlovaly lokální úseky podzemí, nebo drobné hlubší výklenky, které sloužily také k zasunutí louče. O jejich funkci svědčí obvykle očazené stropy. Někde jsou osvětlovací výklenky nahuštěny těsně vedle sebe (např. loch v Lipůvce, Kos 1996; 1998; **obr. 4:C**), jinde jsou zase vzdáleny více od sebe a mohou osvětlovat např. křížovatky spojovacích chodeb, nebo jejich odbočky (Weichenberger 1987a, 103). Pravidelně se však výklenky objevují v komorách, kde jsou často doprovázeny vzdušníky, vyvrtanými ve stropní klenbě.

Systémy odvětrávání lochů

V souvislosti s používáním ohně byla v loších zřizována i praktická větrací zařízení. Byly to především vzdušníky, vedoucí rourovitě až k povrchu, kde byly obvykle svedeny k základu nadzemní části budovy (Unger 1987, **obr. 3, 103**), nebo prodyšně přikryty plochým kamenem (Nekuda 1975).

Účelem větrání podzemních objektů bylo především opatření dostatečného množství nezávadného vzduchu pro pracovníky, kteří právě razí chodby, případně pro dlouhodobější pobyt člověka v podzemí. Systémy lochů jsou mnohdy budovány tak, aby splňovaly kriteria přirozeného větrání. Přirozené větrání může probíhat formou tzv. průniku (difúzi). Touto formou jsou odvětrávány jednoduché horizontální systémy chodeb, které mají vchod pouze z jedné strany (srv. Stočes 1954, **obr. 1147, 907**). Výměna vzduchu tak probíhá velice pomalu a je závislá na rozpínavosti plynu. Složitější díla musí být proto zřizována tak, aby nastal tzv. průběžný proud vzduchu. Toho docílíme založením větrací šachty, kterou zhotovíme směrem vzhůru a loch tak propojíme na druhém místě s povrchem (srv. Stočes 1954, **obr. 1148, 28**). Od tohoto okamžiku se vzdušné proudy v podzemním objektu mění. Chodbou nyní proudí vzduch v závislosti na venkovní teplotě a tlaku.

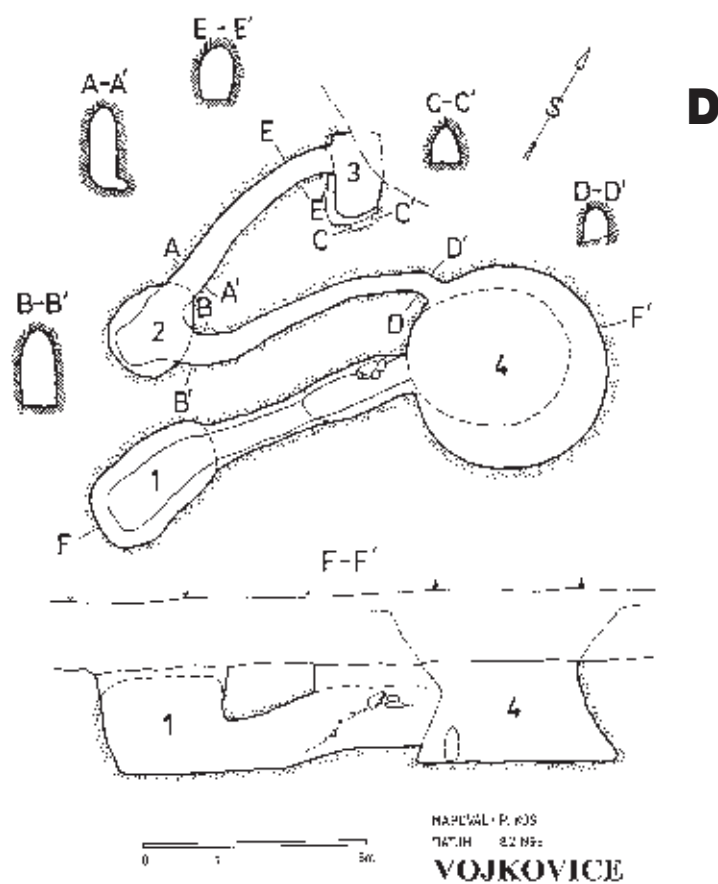
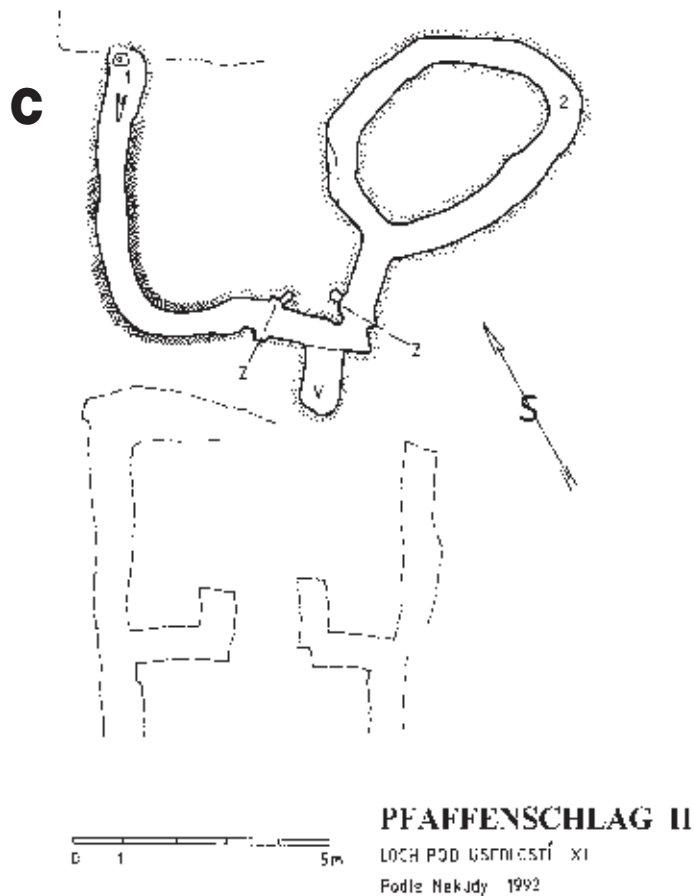
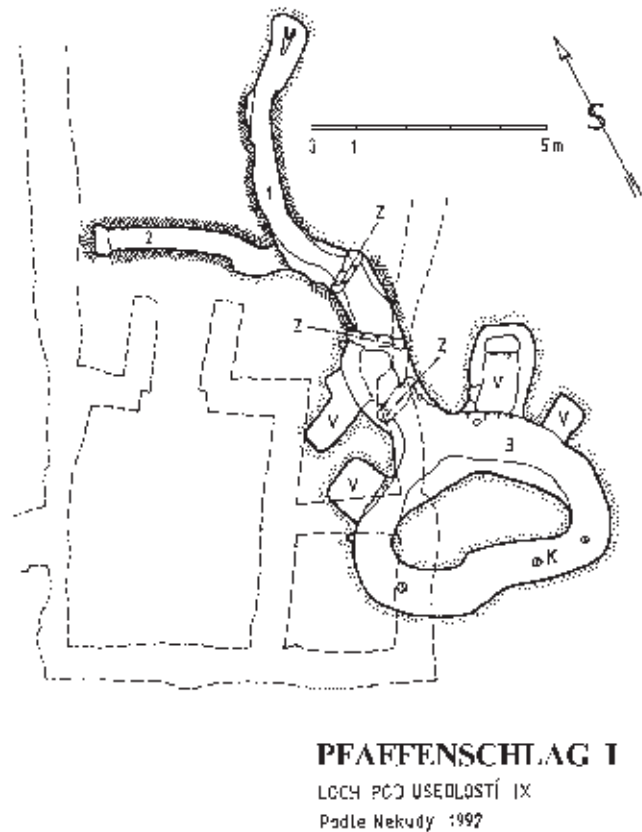
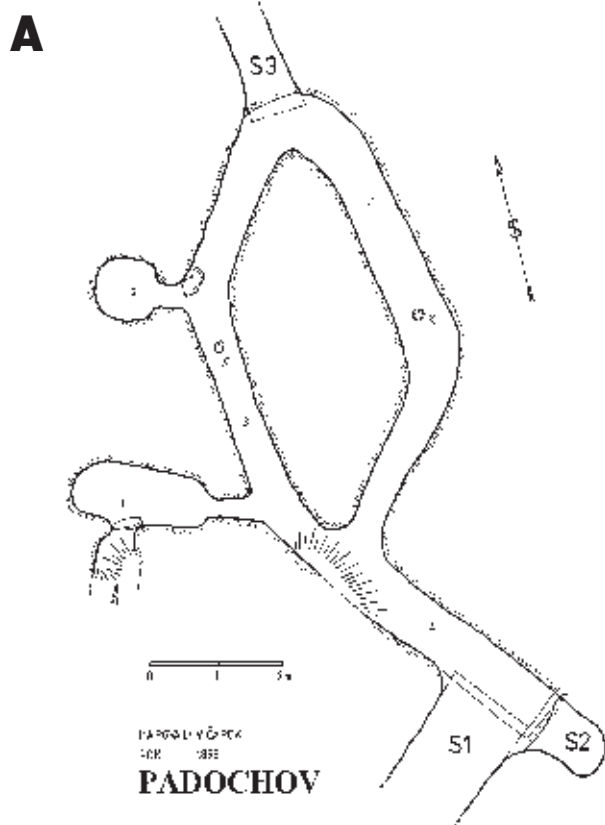
V zimě, pokud je loch poměrně často navštěvován, proudí vzduch větracími šachtami samovolně vzhůru k povrchu. V létě je tomu právě naopak, což je podmíněno rozdílnou měrnou vahou sloupce teplého a studeného vzduchu. Na těchto zákonech lze založit teorii o samočinném odvětrávání lochových chodeb, které bylo podmíněno dlouhodobým pobytem člověka. Oteplováním podzemního ovzduší vlivem dýchání a jinými průvodními činiteli člověka se výměna vzduchu urychlovala.

Problémy mohly nastat zejména v obdobích, kdy se teplota v podzemí přiblížila teplotě ovzduší na povrchu. Zde vyvstává otázka, zdali k urychlení odvětrávání lochů nemohly také sloužit velké výklenky ve tvaru pecí, které měly ve stropích vyhloubeny samostatné větrací šachty-komíny. Podobné případy jsou známy z Lhánic (Čapek 1885), Nelešovic a Ořechovic (Skutil 1948, 28). Něco na způsob pece s otevřeným ohništěm bylo dále zjištěno v Syrovíně (Myklík), Tikovicích a v Hrádku (Skutil 1948, 29). K lepšímu odvětrávání podzemních prostor mohly též přispívat soustavy osvětlovacích výklenků (nik), do kterých bývaly ukládány kahánky nebo louče, neboť ty ohřívaly vzduch také. Větrací šachty vytvářely tah vzduchu jako v komině.

Další praktika byla zřejmě založena na spojení větrací šachty s topeništěm na povrchu (Stočes 1954, 931). Větrací kanálky (vzdušníky) tak mohly být vyvedeny do topeniště pece, nebo do komína v usedlosti, pod kterou se loch původně nacházel. Bylo tak zároveň zamezeno vniknutí dešťové vody do větrací šachty.

Zde nám opět nastává další problém, týkající se klasifikace režimu odvětrávání, které bylo úmyslně ovlivněno ohněm (Stočes 1954, 107). Pokud by tato metoda větrání byla prokázána, můžeme zde směle hovořit o tzv. umělém větrání lochů. Vstupní chodba nebo šachta by se za těchto podmínek chovala jako vtažná jáma (nasává vzduch z povrchu) a větrací šachty by plnily funkci výdušných jam (odvádí vzduch na povrch). Vtažná jáma bývá podle hornických praktik obvykle umístěna ve středu systému chodeb, je nejhlubší a v našem případě by se mohlo původně jednat o stavební pomocnou šachtu (Bauhilfsschacht), kterou se původně exploatovala těžena hlína z lochu na povrch. Pokud se nachází vtažná i výdušná šachta blízko sebe, hovoříme o větrání ústředním nebo okružním. V případě, že je výdušných částí více, což u lochů zpravidla bývá, hovoříme o větrání obvodovém (Stočes 1954, 909).

Loch tvořený kombinacemi komor a chodeb, vhodně doplněný systémy vertikálních větracích šachet, tak mohl být bez větších problémů člověkem dlouhodobě využíván. Platilo to jak pro hospodářské účely (lochy hospodářské povahy – sklepy), tak i jako úkryty v dobách válečných nepokojů (lochy defenzivní povahy).

obr. 5
Lochy s kruhovými formami chodeb (A–C)
a pravěký podzemní systém z doby bronzové (D)
(dle různých autorů upravené P. Kos).

Abb. 5
Erdställe mit den Kreisformen von Gängen und
ein urzeitliches unterirdisches System aus der Bronzezeit
(nach verschiedenen Autoren zubereitete P. Kos).

Budování lochů

Na Moravě se většinou podařilo lochy prozkoumat jen částečně, což umožňuje pouze jejich teoretické zpracování na základě srovnání s jinými ucelenějšími příklady. Většinou se jedná o soustavu komor a komůrek, které jsou vzájemně propojeny chodbami gotického tvaru. Zatím není žádná čistá typická forma těchto lochů známá, spíše se ukazuje, že nadměrná spletnost chodeb je výplodem nejbizarnější lidské fantazie. Výjimečné jsou pouze příklady lochů z Lhánic (okr. Třebíč, **obr. 4:B**) a Hrádku (okr. Znojmo **obr. 3:C**), které mají vyříbené rysy, svědčící o dlouhodobém stavebním vývoji.

V našem prostředí se zatím nepodařilo objevit celkem jednoznačný příklad lochu vícepatrové konstrukce, jak je tomu zvykem opět v žulové oblasti Bavorska (Treimer 1980; Schwarzfischer 1980; Weichenberger 1990). Některé případy tomu do jisté míry ale nasvědčují (Holasice, Peškař 1975), takže se zdá, že zde na Moravě ještě někde patrové lochy budou a je to dáno pouze současným stavem průzkumu.

Některé běžně užívané terminologické prvky

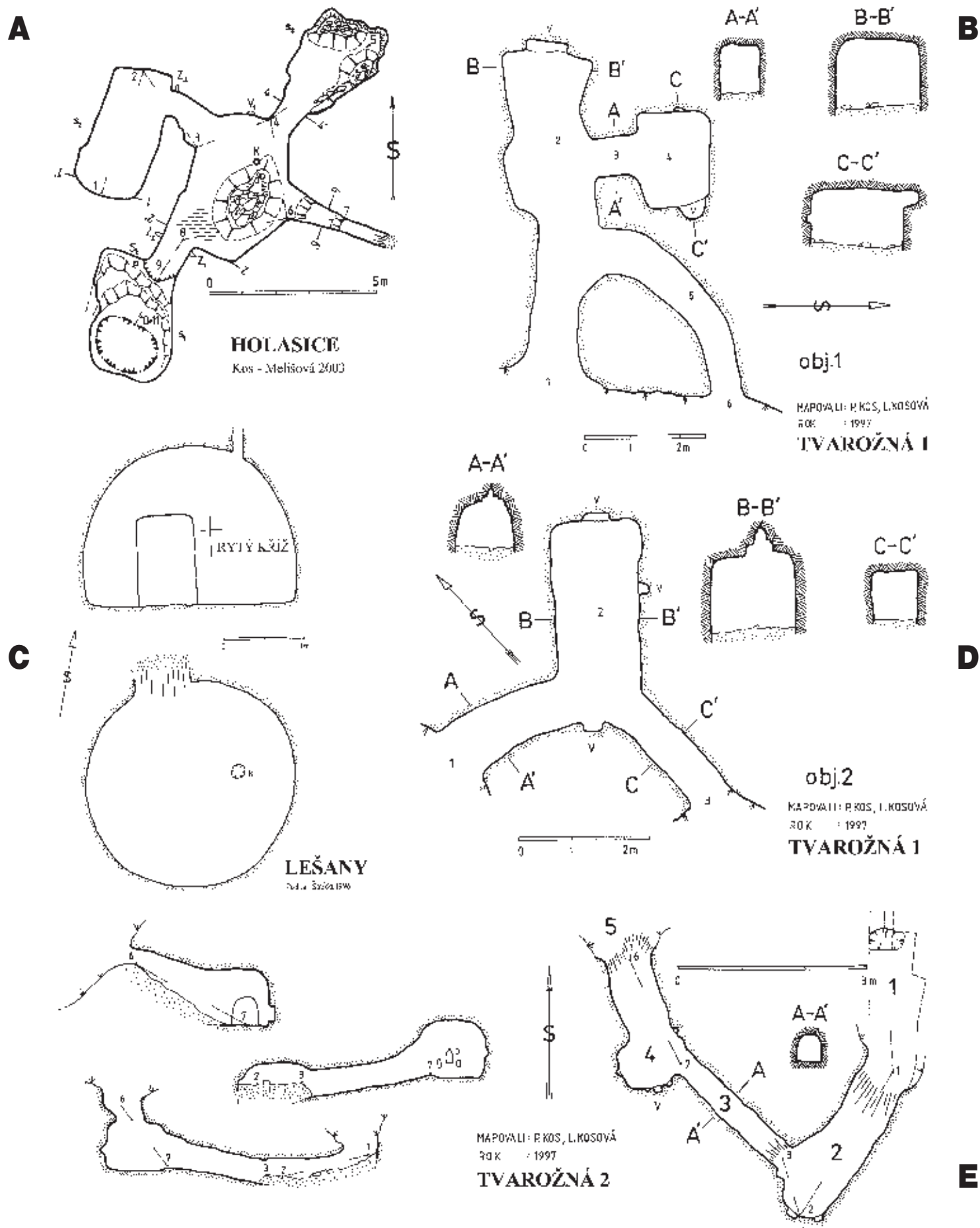
V Rakousku a Bavorsku je průzkum lochů takřka na denním pořádku (společnost Arbeitskreises für Erdstallforschung se sídlem v Rodingu), proto zde vznikla dosti svérázná a poměrně jednotná terminologie v rámci popisu jednotlivých částí podzemních chodeb lochového typu (Schwarzfischer 1990; Macek 1997/1998; Skutil 1949). Některé z nich zde proto uvádím:

Bauhilfschacht = Materialschacht	- pomocná stavební šachta, šachta sloužící k transportu materiálu
Bohrlöcher	- vyvrtané otvory pro závoru
Combinierte Schlupfgänge	- kombinované podzemní úkryty
Einstieg	- vstup
enge Schlupfröhre	- úzký rourovitý úkryt nebo průlez
Fuchskanal	- kuloár, nízká a poměrně úzká spojovací chodba
Gang	- chodba
Kammer	- komora
Kämmerchen	- komůrka
Luftloch, Kamin	- vzdušník, větrací komínek
Schlupfwinkel	- kolmá skrýš/skluz
Schlußkammer	- závěrečná komora
Tastluken	- hmatací okénko (nověji ke vsazení louče)
Tastnischen	- hmatací výklenek
Trockenmauer	- zadržka na sucho
Versturz	- zával
Vertikalbewetterungen	- lidově kouřovod (nověji vertikální větrací rourvod)
Wasserschacht	- vodní šachta, vodní jáma, podzemní studna
Wetterschleusen	- větrné stavidlo
Wettertüren	- větrné dveře

Tyto terminologické výrazy, se v oblasti Rakouska a Německa samozřejmě běžně užívají. Potvrzují to publikace uvádějící první jednotné popisy tamních lochů (Weichenberger 1989; 1990). Jednotný terminologický popis hraje velmi důležitou úlohu také v rámci výzkumu a případného zpracování těchto podzemních objektů na Moravě. Zde platí prakticky shodné výrazy s architektonickými:

granec	- schodovitý výstupek ve vchodu do lochu
hlavní chodba	- chodba s výklenky, ze které vybočují chodby s postranními síněmi
komora	- síň kvadratického nebo oválného tvaru; někdy se mluví přímo o lochu
komůrka	- menší síň
kruhová forma chodby s centrálním pilířem	- chodba vytvářející v půdorysu uzavřený kruh (zpravidla nepravidelný). Chodba obíhá pilíř, tvořený okolní horninou ve tvaru kruhu (loch 1891, Nekuda 1992; obr. 4:A). Červinka tento typ kruhových chodeb nazýval – záskoky
kuloár	- vedlejší chodba, vedlejší místo (komůrka) v ústraní
lavice	- sedátko nebo vyvýšené místo tvořené okolní horninou
nika	- výklenek pro umístění kahanu
pobočná chodba	- menší nebo větší chodba vybočující z hlavní chodby do postranních síní
průzor	- okrouhlý a značně těsný rourovitý otvor spojující obvykle komoru s hlavní nebo boční chodbou; jinak též „střílna“
pytlovitý vchod	- horizontálně nebo vertikálně situovaná chodba s pytlovitě rozšířeným půdorysem, souvisí pravděpodobně se stavební pomocnou štolou nebo příp. i šachtou
rampovitá chodba	- obvykle vstupní klesající chodba, někdy i vyzděná
sestupná šachta	- klesající chodba (šikmá, kolmá), někdy je nahrazena studnou; viz vzestupná šachta
sifon	- průlez pod sníženým stropem ve tvaru těsného rourovitého kolena
ústupkový vchod	- vstupní portál chodby členěný několikanásobnými pravouhlymi ústupky a oblouhy (analog. např. v Herout 1961, tab. II/7, II/10)
vzdušník	- větrací šachta, komin, průduch
vzestupná šachta	- stoupající chodba (šikmá, kolmá); viz sestupná šachta
záskok	- viz kruhová forma chodby s centrálním pilířem
závora	- vodorovný trámec k vnitřnímu zajištění dveří
závorová kapsa	- okrouhlý nebo čtverhranný hluboký otvor ve stěně chodby pro zasunutí závory

obr. 6
Středověké lochy a jejich novověké provedení
(dle různých autorů upravil Kos).

Abb. 6
Mittelalterliche Erdställe und deren neuzeitliche Durchführung
(nach verschiedenen Autoren zubereitete P. Kos).

Stavební fáze lochů a jejich relativní časové zařazení

Na základě širšího studia jednotlivých známých konstrukcí lochů a jejich datování (archeologické a epigrafické nálezy) jsem se pokusil o nástin jejich chronologického vývoje v jednotlivých stavebních fázích s přihlédnutím k území Moravy:

- Fáze I** výstavba vstupní rampovitě šije nebo stavební šachty s jednoduchou sklepní chodbou vakovitého půdorysu; někdy jsou vstupní části chodeb obezděny kamenem (12. stol., 12./13. stol.)
- Fáze II** budování kruhových forem chodeb, neboli záskoků, se soustavou větracích šachet a osvětlovacích výklenků (13.–14. stol.)
- Fáze III** instalace závorových kapes a budování sifonovitých rourovitých skluzů s novými komorami ve směru vzhůru; vyskytnou se ojediněle i nové kruhové formace chodeb (14.–15. stol.)
- Fáze IV** propojování systémů III. stavební fáze průběžnou klikatou chodbou s mnoha osvětlovacími výklenky a větracími šachtami; budování mnoha menších komor; objeví se i střilny (16.–17. stol.)
- Fáze V** přechodná fáze k typickým podzemním chodbám sklepního typu; stěny i klenby jsou dokonale vyzděny kamenem nebo cihlami; místy jsou zachovány nevyzděné části původního lochu (17./18. stol.)

Relativní datování některých lochů na Moravě na srovnávacím základě

- a) Hoštice I. Loch tvořený jedinou smýčkou-záskokem a zavalenou spojovací (vstupní?) chodbou. Výstavba objektu mohla proběhnout jednofázově (II) v období 13.–14. stol. (Koudelka 1900; Červinka 1905; **obr. 3:A**).
- b) Hoštice II. Složitější půdorysná dispozice lochových chodeb se vstupní vertikální šachtou a kruhovou formou záskoku, by mohla svědčit o min. 2 stavebních fázích (II, III). Budování objektu by tak mohlo rámcově spadat do průběhu 13.–15. stol., není zde však vyloučeno i mladší využití ještě v 16. nebo 17. stol. (Koudelka 1900; Červinka 1905; **obr. 3:B**).
- c) Hrádek. Velmi složitá půdorysná dispozice lochu, svědčí o jeho dlouhodobém vývoji (I, III, IV). Založení lochu by mohlo náležet již do přelomu 12. a 13. stol. Další jeho přebudování nastalo zřejmě až ve stol. 15. a 16. (Karner 1903; Sok A Mikulov; Kloboucká obecní kronika, sv. 1932–1941, 159–160; Skutil 1949; Kordiovský 1997; **obr. 3:C**).
- d) Hrotovice-Mstěnice I. Loch jednoduchého půdorysu s jedinou větší nepravidelnou komorou; vstupní rampovitá šije je obezděna kamenem. Objekt měl jednofázový stavební vývoj (I) a je kladen do přelomu 12. a 13. stol. Nálezy keramiky dokládají využití lochu až do konce 13. stol. (Nekuda 1972, 33; 1976, 43; 1981, 135; 1982, 16; 1992, Abb. 13, auf S. 34; Unger 1987; **obr. 3:D**).
- e) Hrotovice-Mstěnice II. Svým půdorysem podobný loch jako v předchozím případě. Stavební vývoj proběhl teoreticky ve dvou fázích (I, II) v průběhu 12.–13. stol. Nálezy keramiky (Nekuda 1972, 33; 1976, 43; 1981, 135; 1982, 16; 1992, Abb. 10, auf S. 33; Unger 1987; **obr. 4:A**).
- f) Kurdějov. Vývojově pokročilá půdorysná dispozice chodeb a zděných síní a komor, naznačuje vícefázový (III, IV, V) stavební vývoj systému. Podle stavebních prvků se může jednat o založení již ve 13. nebo 15. stol. Hlavní části chodeb lze však na základě stavebních článků a nápisů vrocit do přelomu 16. a 17. stol., eventuel. 18. stol. (Unger 1987; 1987a, Abb. 1, auf S. 11; **obr. 4:B**).
- g) Lhánice. Jeden z mála poměrně rozsáhlých lochových systémů na Moravě, kde je vstupní šachta zakomponována do současné studny. Vývoj lochu proběhl zřejmě ve 2 stavebních fázích (II, III). Loch byl budován pravděpodobně v průběhu 13.–15. stol. (Čapek 1885, 88, 134; Červinka 1905; Skutil 1949, 14–15; **obr. 4:B**).
- h) Lipůvka. Fragment podzemního systému chodeb a komor, objevený propadem v současném sklepení (plán 3). Loch bude mít ve svém půdorysu zřejmě zahrnutý max. 2 stavební fáze. Hlavní období jeho budování zřejmě spadá do přelomu 13. a 14. stol. Na poč. 15. stol. je loch využit jako odpadní jímka. V chodbách učiněn nález keramiky (Kos 1996; 1996a; 1998; Kohoutek a kol. 2000, 79; **obr. 4:C**).
- i) Padochov. Půdorysná dispozice lochu s protáhlou smýčkou-záskokem a několika bočními komorami. Loch má pravděpodobně 1 až 2 stavební fáze (I, II) v rámci 13. stol. (Čapek 1895; Červinka 1905, 6; **obr. 5:A**).
- j) Slavonice-Pfaffenschlag I. Loch s členitější půdorysnou dispozicí, budovaný zřejmě ve 2 stavebních fázích v průběhu 13.–15. stol. (Nekuda 1970; 1972; 1975; 1992, Abb. 1, auf S. 26; Unger 1987, 100; **obr. 5:B**).
- k) Slavonice-Pfaffenschlag II. Loch s jednoduchým půdorysem, tvořený záskokovou smýčkou, vznikl zřejmě ve 2 fázích. Vybudován byl pravděpodobně ve 13.–15. stol. (Nekuda 1970; 1972; 1975; 1992, Abb. 2, auf S. 27; Unger 1987, 100; **obr. 5:C**).
- l) Vojkovice. Systém podzemních chodeb se stavebním vývojem max. ve 2 fázích. Objekt byl vybudován v průběhu starší doby bronzové a datován nálezy keramiky únětické kultury (Kos 1995; Stuchlík 2000). Je to nejstarší doklad budování chodeb tzv. „protolochového“ charakteru na Moravě (Reinecke BA1; **obr. 5:D**).

Nálezy keramiky v loších

Stejně jako v jiných případech znamená keramika, nalezená v loších, jeden z nejzákladnějších datovacích nálezů pro archeologii. Jsou dokonce zaznamenány případy, kdy byly v podzemních chodbách objeveny i celé nádoby. Z Nákla u Olomouce je dokonce uváděn z roku 1873 nález velké mísy, která byla vypálená z tuhé hlíny (Červinka 1905, 9; Skutil 1949). Podle obsahu tuhy v nádobě se dalo soudit na vrcholně středověký původ (12.–13. stol.). Nádoby s pokličkami byly údajně nalezeny v jiném lochu v Tikovicích u Brna (Slavík a kol. 1897, 313; Červinka 1905, 5), kde byly dle popisu umístěny pohromadě v síni na jakémsi vyvýšeném místě (sprašové lavici). Stejnou situaci popisuje i L. Bakešová z Ořechoviček u Brna, kde bylo na obdobně vypadajícím vyvýšeném místě uprostřed komory lochu rozmístěno velké množství nádob přikrytých pokličkami. V nádobách byl nalezen pouze popel (Bakešová 1885, 74–75; Červinka 1905, 4). Škoda, že nebyly provedeny potřebné odborné analýzy, neboť v tomto případě by nálezy celých nádob svědčily pro ukládání potravinových zásob.

V Mutěnicích na Hodonínsku byla zase kromě střepů objevena hliněná malovaná láhev (Skutil 1949, 17). Nález by mohl teoreticky souviset s hrnčířskou produkcí habánů v 16.–17. století na Moravě (Černohorský 1941; Pajer 1999).

Z lochu v Sobůlkách na Hodonínsku je zase zmiňován nález hliněných džbánů. Václav Čapek popisuje taktéž nález keramiky z lochu ve Lhánicích na Třebíčsku (Čapek 1885, 88, 134; Červinka 1905; Skutil 1949, 14–15). Čapek odtud uvádí nález fragmentu pokličky s knoflíkovým držadlem, kterou řadí do středověkého období. Ojedinělé nálezy raně novověkých keramických střepů (tzv. ivančické zboží z 18. stol.) pochází též z Padochova na Brněnsku (Čapek 1895). V syrovinském lochu (okr. Hodonín) byl nalezen, jak bylo již jednou uvedeno, celý keramický kahan (Skutil 1948, 28).

obr. 7
 Holasice (okr. Brno-venkov).
 Propad na dvoře domu č. p. 27
 na ulici Václavská
 (foto Kos).

Abb. 7
 Holasice (Bezirk Brno-venkov).
 Bodensenkung auf dem Hof
 vom Haus Václavská Strasse N. 27
 (Foto P. Kos).

Z novějších archeologických výzkumů lze uvést analogii moravskému prostředí z území Čech z města Nymburka. Zde byly objeveny sklepy, které v roce 1634 sloužily i jako úkryty pro měšťany, kteří v nich i nějakou dobu údajně bydleli (Kulhánek 1912, 441). V jednom ze zadních sklepů v Nymburce byl učiněn nález dvou hrnků, zapuštěných do podlahy sklepa. Nádoby byly usazeny v důlcích situovaných blízko sebe a jedna z nádob byla opatřena pokličkou. Tvarem zpracováním hrnciny byly nádoby zařazeny do poloviny 16. stol. Podle interpretace autorů nálezu se pravděpodobně jedná o doklad staré slovanské pověry z Polabí o hadu domovníkovi (hospodářičkovi), který opatruje dům, v zimě přebývá ve sklepech a hospodyně ho krmit mlékem (Sedláčková 1988, 111). V německých zemích byl v 1. pol. 16. stol. zachycen zase jiný zvyk – po narození dítěte se placenta vložila do hrnku a ten byl zakopán do podlahy sklepa (Alt 1996).

Nápisy v loších

Další pomůckou, využitelnou pro datování lochů na Moravě, jsou epigrafické prameny. Např. v Hrádku (okr. Znojmo) byly nalezeny nápisy s letopočty z roku 1456 a 1562 (Kordiovský 1997, 275). Známý rakouský benediktní páter Lambert Karner dále uvádí z Hrádku nápis z roku 1599 (Karner 1903).

Z těchto poznatků vyplývá, že hrádecké lochy mohly být založeny až v pol. 15. stol., v místě starších sklepů na základě předchozích husitských nepokojů, není to však zcela jisté. V 16. stol. pak mohly být chodby lochů upraveny místními obyvateli jako případná útočiště v dobách nadcházejících bojů proti Turkům (Válka 1995, 12).

Z Božic (okr. Znojmo) jsou L. Karnerem (Skutil 1948, 30) uváděny též značky a početné letopočty. Další podobné ryté nápisy byly též objeveny v Hraběticích (okr. Znojmo), byly však záhy zničeny (Skutil 1949, 6). I když nemáme jejich plné znění k dispozici, dá se předpokládat v obou posledních případech podobný vývoj jako v Hrádku.

Pravděpodobně o budování lochu, jako úkrytu před hrozbou pruských vojsk (sedmiletá válka), by mohl svědčit nápis s letopočtem „17–65“, objevený v Hrušovanech u Brna (Skutil 1949, 8) a nápisy z 18. stol. v lochu v Božicích na Znojemsku (Karner 1903; Skutil 1949, 4; 1948, 30).

V Kurdějově na Břeclavsku byl zase nalezen nápis, udávající letopočet 1760. Podzemní chodby však mohly mít podstatně starší založení, neboť již roku 1605 byl podniknut vpád povstaleckých sedmíhradských Bočkajovců na Moravu; zasažen byl také Kurdějov (Schwoy 1793; Unger 1987, 104; Válka 1995, 85). V roce 1623 proběhl opět ničivý útok na Kurdějov. Tentokrát to byl sedmíhradský kníže Gábor Bethlen se svými oddíly Turků a Tatarů (Unger 1987, 106). V roce 1663 proběhl do Kurdějova další pustošivý tatarsko-turecký vpád, kdy se místní lidé museli dokonce ukrýt v opevněném kostele (Boček 1845; Unger 1987, 106). Po této epizodě zřejmě neponechali obyvatelé Kurdějova nic náhodě a začali zdokonalovat nevyhovující systémy starších sklepů lochů pod obcí – propojili starší lochy do systému chodeb a vyzdili je cihlami.

V sousedním Dolním Rakousku byly učiněny početné epigrafické nálezy v několika loších v Röschtitz (Bednarik 1999). Jedná se o letopočty 1663, 1704, 1813, 1878, 1885, 1901, 1920 a 1940. Opět by tedy zdejšímu hlavnímu využití lochů odpovídalo především období tatarsko-tureckých vpádů, které směřovaly do prostoru jihovýchodní Moravy a Dolního Rakouska (Procházka 1996, 99). Formace chodeb v jednotlivých systémech se dosti blíží lochům z Hrádku na Moravě. Ohrožení Rakouska bylo na místě, neboť přes Moravu měl proběhnout obchvatem útok proti Vídni (Procházka 1996, 97).

Závěr

Příspěvek čerpá z diplomové práce (Kos 2002b), která vychází celkem ze 126 lokalit s pozitivními nálezy lochů, případně s jejich stručnou zmínkou o výskytu na katastru obcí a měst. Uvedený počet lochů na Moravě nebude jistě odpovídat skutečnému stavu, neboť poznání kráčí neustále kupředu. Výjimkou, a to dokonce i v evropském měřítku, jsou poslední poznatky z výzkumu ZSO Mstěnice u Hrotovic, kde se podařilo V. Nekudovi odhalit celý půdorys středověké vesnice i se souvisejícími systémy podzemních chodeb lochového typu (Nekuda 1992; Nekuda 2000). Vladimír Nekuda soudí na poměrně značném stáří lochů, že jejich budování mělo být započato snad již v 9. stol. Charakterem se ale mstěnické lochy blíží spíše typům, budovaným na přelomu 12. a 13. stol.

Oprávněně lze tedy upozornit na skutečnost, že velké rezervy jsou ještě skryty v oblasti archeologického výzkumu ZSO. Na pozůstatky lochů v místech ZSO upozornili dříve J. Skutil, Z. Měřinský, V. Nekuda a J. Unger (Skutil 1948, 1949; Měřinský 1977; Nekuda 1972; Unger 1987). Tak např. na Dražanské vrchovině, kde prováděl dlouhá léta povrchový průzkum E. Černý (1992), se podařilo v mnoha případech zaznamenat i propady do sklepení. Kromě zděných sklepů (rotundovitěho typu, atd.), které bývaly součástí usedlostí, např. rychty (Černý 1992, 25–26), nacházíme v blízkosti jednotlivých usedlostí nebo mezi nimi, poměrně hluboké trychtýřovité propadliny. Může se jednat o zděné sklepení, ale není též vyloučeno, že jsou to propadené lochy. Z oblasti Vyškovska a Blanenska se jedná o ZSO Hrádek (Černý 1992, 17), Ovčinec (Černý 1992, 18–19), Vilémov (Černý 1992, 25–26), Valkounov (Černý 1992, 62), Bezděčice (Černý 1992, 65–66), Polom (Černý 1992, 70–71), Lhota u Březiny (Černý 1992, 72–73), Holikov (Černý 1992, 86), Lhota u Vážan (Černý 1992, 99), ZSO Stryelech (Černý 1992, 102) a jistě se v budoucnu najdou i další. Vždy závisí zejména na geologickém podloží, které muselo být pro tuto činnost vhodné (hlíny, jíl, skála).

Dále se ukazuje, že chodby hloubené v prosté půdě, mají své kořeny již v samotném pravěku. Příмым dokladem jsou prehistorické objekty z Vojkovic u Brna, (Kos 1995; Stuchlík 2000) a z Tištiny na Prostějovsku (Bálek a kol. 2003). Nálezy pravěkých objektů tzv. protolochového charakteru jsou naprostým průlomem v současném bádání, neboť se dosud pravěký původ těchto chodeb striktně odmítal (Červinka 1905, 10–11; Černohorský 1941, 248), případně se o větším než středověkém stáří neuvažovalo (Unger 1987, 106).

I když měla naprostá většina moravských lochů zlatý věk svého budování ve středověkém a v raně novověkém období, vyskytnou se některé vzácné případy ještě v pozdním novověku. Tyto objekty jsou ve valné většině případů civilního a vojenského útočištného charakteru a lochům se z funkčního hlediska naprosto podobají. Vznikaly nejčastěji v období 2. světové války, v souvislosti s obranným postavením vojsk, nebo v souvislosti s ohrožením obyvatel obcí, nacházejících se v bezprostřední blízkosti válečné fronty. Jejich datování je založeno většinou na výskytu vojenských okopů, zemnic a na rytých nápisech, které se v souvislosti s nimi běžně vyskytují.

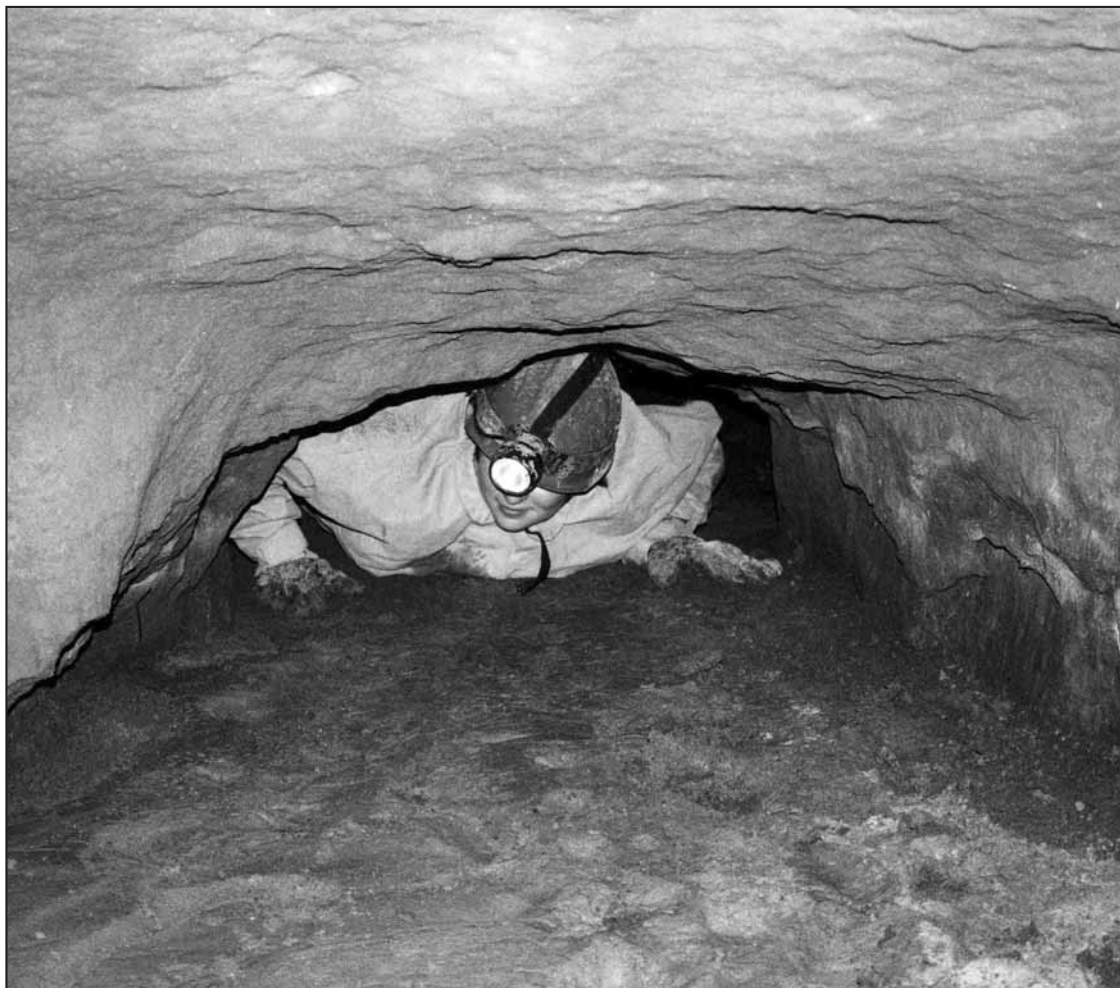

obr. 8
Holasice (okr. Brno-venkov).
Průlez do první komory lochu
(foto Kos).

Abb. 8
Holasice (Bezirk Brno-venkov).
Mannloch in die erste Kammer
des Erdstalles (Foto P. Kos).

obr. 9
 Holasice (okr. Brno-venkov).
 Průzkum těžce přístupných partií lochu
 (foto Kos).

Abb. 9
 Holasice (Bezirk Brno-venkov).
 Untersuchung von schwer
 zugänglichen Teilen des Erdstalles
 (Foto P. Kos).

Z lokálního průzkumu některých oblastí je zřejmé, že podobná novověká podzemní refugia, se ještě dnes nacházejí na mnoha místech Moravy (na Brněnsku např. Líšeň, Obřany, Tvarožná, Střelice, Syrovice atd.). To je však již problematika novodobé a vojenské historie.

Podle celkového znázornění hustoty lochů na Moravě vyplývá skutečnost, že jejich nejstarší výskyt je skutečně závislý na úrodných oblastech, osídlených již od raného středověku. Jedná se především o výrazné koncentrace s katastry na Znojemsku, Kyjovsku, Brněnsku a Olomoucku.

Datace samotných lochů je dnes, díky záchranné činnosti některých archeologických pracovišť, podstatně na vyšší úrovni. Částečně se již rýsuje výrazný horizont ve 13. stol., který souvisí s vnější kolonizací českých zemí německým obyvatelstvem (Nekuda 1961). Ten je přímo svázán s místy ZSO. Podle dalších poznatků, zejména epigrafických nápisů na stěnách chodeb, lze vylénit další horizont v 15.–16. stol. Sem lze pravděpodobně zařadit nejpokročilejší formy lochů III. typu, které známe zlomkovitě ze Znojemska (Hrádek; **obr. 3:C**) a Třebíčska (Lhánice; **obr. 4:B**). Jiné starší případy (Mstěnice, Nekuda 2000; **obr. 3:D, 4:A**) dokládají spíše hospodářské využití (sklepy, lochy I. typu). Historicky mladší lochy, což je názorné např. v Hrádku, jsou opravdové úkryty útočištného charakteru. Stejně tak je defenzivní povahy nedávno objevený loch v Holasicích u Brna (Kos 2003; **obr. 7–10, 6:A**). Do mladšího období (17.–18. stol.) lze též klást systémy zděných chodeb, vyskytujících se ve spojitosti s opevněnými kostely např. v Kurdějově (okr. Břeclav; **obr. 4:D**), Velké Bíteši (okr. Žďár n. Sázavou) (Zavadil – Tiray 1900, 51), kostel v Nosislavi (okr. Břeclav) a v Zaječí (okr. Břeclav) (Unger 1987).

V poslední době se začínají množit nálezy chodeb lochového typu i v areálu historických jader měst. Z hlediska jejich významu např. pro vývoj městské zástavby Brna je zajímavá koncentrace lochů v severozápadní části městského jádra v okolí Dominikánského náměstí (ul. Panenská, ul. Zámečnická; Votinský – Kováčik 2001, obr. 3, 92). Zajímavý je též nálezy zasypaného lochu na Zelném trhu. Další podzemní chodba byla zaznamenána během průzkumu jímek v Brně poblíž ul. Panenské (Merta a kol. 2000, obr. 7, 45–46). Zde lze pro zajímavost uvést, že chodba vyběhající ze dna jímky ze 14. stol., směřovala k dosud stojící městské hradbě, založené na konci 13. stol., která byla od jímky vzdálená pouhých 3,2 m (Merta a kol. 2000, 46). Zde lze předpokládat, že se mohlo jednat o přímý doklad tzv. „Bauhilfsschacht“ nebo „Materialschacht“, která byla druhotně využita jako odpadní jímka po zániku lochu.

Z brněnských nálezů je zřejmé, že budování raně novověkých sklepů předcházely v Brně středověké lochy. Ze záchranných výzkumů společnosti Archaia Brno víme, že většina lochů zde zanikla někdy na přelomu 14. a 15. stol. (D. Merta, P. Kováčik – ústní sdělení). V průběhu 15. stol. je většina brněnských lochů přebudována a propojena do systémů

zděných sklepů, což vrcholí v období renesance a baroka. Tato sklepení si sice více či méně udržují svoji původní podobu a uspořádání, avšak vzájemným propojováním a zvětšováním skladovacích prostor se posléze jejich původní ráz razantně mění (srv. Svoboda 2001; Kos 2002). Podobný vývoj městského sklepení jako v Brně lze pravděpodobně očekávat i ve Slavonicích (okr. Jindřichův Hradec), kde se též hovoří o loších (srv. Stavební huf Slavonice 2000). Rozdíl od Brna je pouze v tom, že slavnické chodby jsou vyhloubeny v rule, podobně jako v nedaleké ZSO Pfaffenschlag (Nekuda 1975, 90–91).

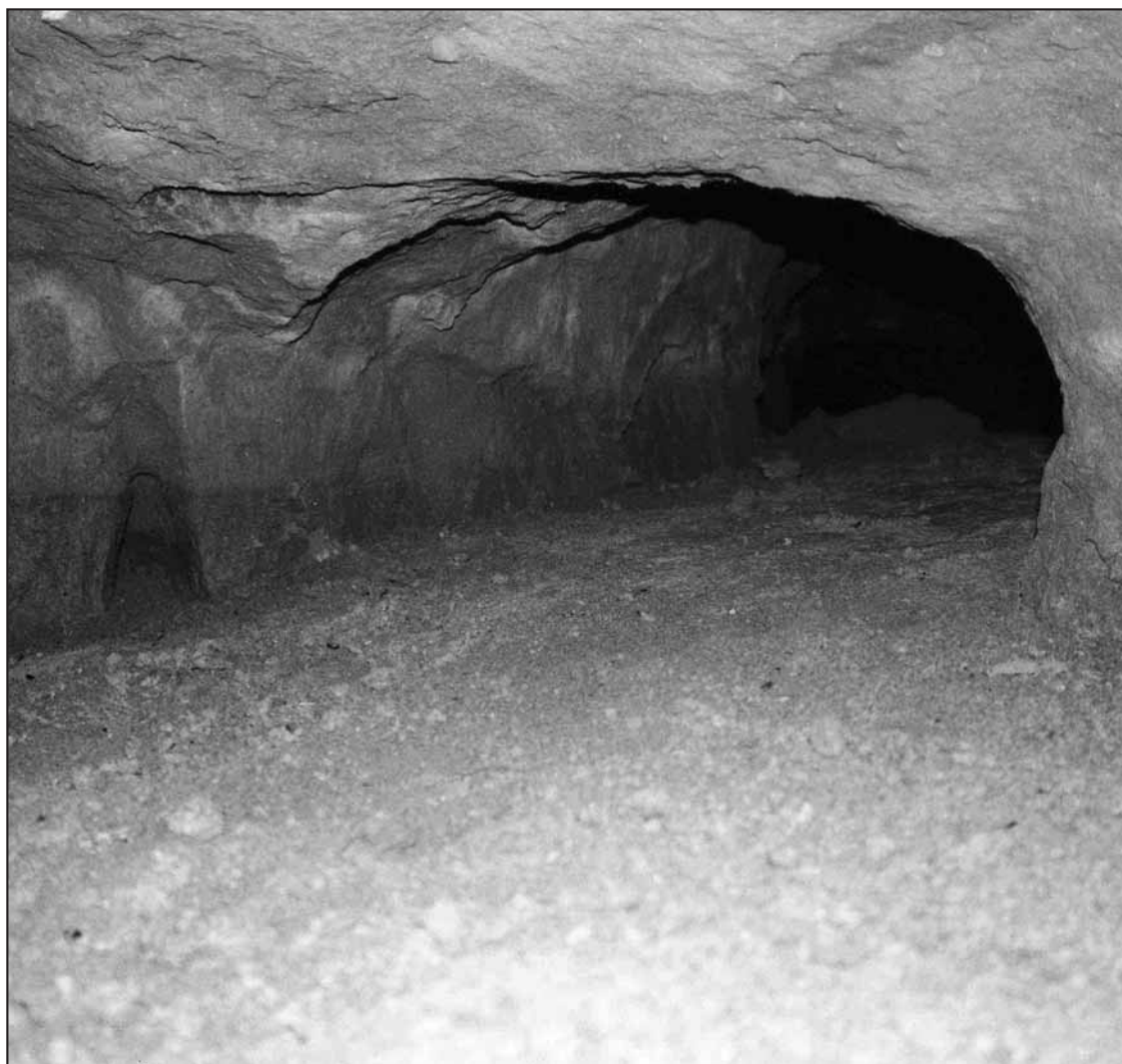
Neustále diskutovaná problematika výskytu lochů v souvislosti s moravskými křtenci není tak jednoznačně v jejich prospěch, jak se původně předpokládalo (Černohorský 1941). Platí to hlavně z hlediska absence raně novověkých lochů v oblastech, kde právě křtenci dlouhodobě sídlili. Zde je ovšem nutno dodat, že podrobnější datace lochů z aktuálních oblastí na Moravě i v blízkém příhraničí není dosud vyřešena, takže daná otázka zůstává i nadále otevřená pro další metody systematického bádání.

Ukazuje se, že lochy jsou s územím Moravy nedílně spjaty již od vrcholného středověku, ojedinělé případy předchůdců těchto záhadných objektů se tu ale mohou vyskytnout již od mladší doby kamenné (Modřice) a starší doby bronzové (Vojkovice, Tištin?). Starší doklady podzemních objektů jsou obecně shledávány s těžbou surovin, potřebných k výrobě kamenných artefaktů už od doby kamenné (štípaná a broušená industrie, Venci 1992; srv. Čilek 1992; 1995; srv. Bouzek a kol. 1982, 68).

Podle nejnovějších poznatků plnily středověké lochy funkci skladovací a útočištnou (Kos 2002b); podle V. Nekudy mohly též sloužit jako zimní obydlí (Nekuda 2000, 92).

obr. 10
Holasice (okr. Brno-venkov).
Těsná přístupová chodbička
se závorovou kapsou (foto Kos).

Abb. 10
Holasice (Bezirk Brno-venkov).
Enger Zutrittsgang mit der Rigeltasche
(Foto P. Kos).

Zkratky užívané v textu

AH	Archeologia historica
Čs. kras	Československý kras
ČVSMO	Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci
PV	Přehled výzkumů
ÚAPP	Ústav archeologické památkové péče Brno
VVM	Vlastivědný věstník moravský

Literatura

- ALT, K. W. 1996**
Archäologie und Forensik: Nachbarburtsgefäße, in: 2. Deutscher Archäologen – Kongres, Leipzig 30. 9. – 4. 10. 1996.
- BAKEŠOVÁ, L. 1885**
Umělé jeskyně, lochy a pečery, ČVMSO 2, 73–81.
- BÁLEK, M. – BERKOVEC, T. – KOS, P. – LEČBYCH, M. – MATĚJČKOVÁ, A. – PARMA, D. – PŘICHYSTAL, M. – ŠMÍD, M. 2003**
Předběžné výsledky první etapy záchranného archeologického výzkumu v trase dálnice D1 Vyškov – Mořice, PV 44, Brno, 137–150.
- BEDNARIK, E. 1999**
Röschitz, Niederösterreich, Der Erdstall 25, Roding, 26–58.
- BOČEK, A. 1845**
Výtah z kroniky kurdějovské. Rkp. Státní archiv Brno. 7965.
- BOUZEK, J. – BUCHVALDEK, M. – KOŠNAR, L. – PAVLŮ, I. – SKLENÁŘ, K. – SLÁMA, J. – STROUHAL, E. – VENCL, S. 1982:**
Nástin evropského pravěku. Praha.
- BUKOVANSKÝ, K. J. 1880**
Člověk v době předhistorické na Moravě. Brno.
- CÍLEK, V. 1992**
Hlubinná těžba uhlí v paleolitu, Speleo 8, Praha, 53–54.
- CÍLEK, V. 1995**
Průzkum lochů, Speleo 20, Praha, 53.
- ČAPEK, V. 1885**
Z Oslavan (Příspěvek ku poznání lochů moravských – Lochy lhánické), ČVMSO 2, 88–91.
- ČAPEK, V. 1895**
Lochy v Padochově, ČVMSO 12, 77.
- ČERNOHORSKÝ, K. 1941**
Moravská lidová keramika. Praha.
- ČERNÝ, E. 1992**
Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich pluzžin. Vlastivědná knihovna moravská. Sv. 74. Brno.
- ČERVINKA, I. L. 1905**
„Lochy“, umělé jeskyně na Moravě, Souborný přehled, Zvláštní otisk z „Časopisu moravského musea zemského“, roč. 5, č. 2. Brno.
- DUCÁR, J. 1998**
Čachtické jasky, Spravodaj SSS, roč. 29, č. 4, 44.
- FROLEC, V. – VAŘEKA, J. 1983**
Lidová architektura – encyklopedie. Praha.
- GEISLER, M. 1982**
Nález středověké keramiky z Milovic (okr. Břeclav), PV 1980, Brno, 46.
- HEROUT, J. 1961**
Staletí kolem nás. Přehled stavebních slohů. Praha.
- HLADIK, J. 1896**
Archeologické památky a jejich stáří. Brno.
- KARNER, L. 1903**
Künstliche Höhlen aus alter Zeit. Wien.
- KNIES, J. 1894**
Návrh značek pro archeologickou mapu Moravy, ČVMSO, 38–39.
- KOHOUTEK, J. – PROCHÁZKA, R. – UNGER, J. – ZATLOUKAL, R. 2000**
Středověk a novověk, in: edit. Čížmář, M. – Geislerová, K. – Unger, J., Výzkumy 1993–1998. Ústav archeologické památkové péče Brno. Brno, 65–80.
- KOPECKÝ, J. – USTOHAL, V. 1999**
Války, bitvy, rebelie. Sešit 1. Kapitoly z dějin Šlapanic u Brna. Šlapanice.
- KORDIOVSKÝ, E. 1997**
Nálezy lochů na Kloboucku v záznamech K. J. Bukovanského, in: Nekuda, R. – Unger, J., Z pravěku do středověku. Brno, 272–275.
- KOS, P. – KOSOVÁ, L. 1997**
Dokumentace podzemních úkrytů u Mokré (1997), Rkp. Archiv ZO ČSS 6–12 Speleologický klub Brno.
- KOS, P. 1995**
Prehistorické podzemí na Moravě?, Speleo 20, Praha, 50–53.
- KOS, P. 1996**
Výzkum středověkého lochu v obci Lipůvka (okr. Blansko), Speleo 22, Praha, 41–44.
- KOS, P. 1996 a**
Lipůvka (okr. Blansko) – obecní fara (1994), Rkp. archiv ÚAPP Brno, NZ č. j. 103/96.
- KOS, P. 1998**
Die Entdeckung des mittelalterlichen Lochs in Lipuvka (Bez. Blansko) ČR, Der Erdstall 24, Roding, 64–67.
- KOS, P. 2002**
Historické podzemí pod Zelným trhem v Brně, Speleo 35, Brno, 23–24.
- KOS, P. 2002 a**
Křižanovice (okr. Vyškov), PV 43 (2001), Brno, 262–265.
- KOS, P. 2002 b**
Výzkum lochů na Moravě. Rkp. diplomové práce, uložena v ÚAM FFMU Brno.
- KOS, P. 2003**
Středověké lochy v Holasicích u Brna, Speleo 38, Brno, 12–15.
- KOUDELKA, F. 1900**
Paběrky z Vyškova (Lochy v Hořticích), ČVMSO 18, 26.
- KOVÁRNÍK, J. 1993**
Nové archeologické nálezy ze Znojemska a Třebíčska (okr. Třebíč, Znojmo), PV 1989, Brno, 128–131.
- KULHÁNEK, F. 1912**
Poděbradsko – Nymburk, Obraz minulosti i přítomnosti III, Nymburk, 294–806.
- MACEK, M. 1997/1998**
Überlegungen zum Erdstallproblem in Österreich am Beispiel der Hausberganlage von Althöflein in Niederösterreich. Studie zur Dokumentation, Bauweise, Bewetterung, Funktion und Datierung, ungedruckte Diplomarbeit am Institut für Ur- und Frühgeschichte Wien.
- MERTA, D. – PEŠKA, M. – PROCHÁZKA, R. – SADÍLEK, J. 2000**
Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v roce 1999, PV 1999, Brno, 35–62.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. 1977**
Nález propadnutého „lochu“ na zaniklé středověké osadě Řevušín, okr. Brno-venkov, AR XXIX, Praha, 203–204.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. 1980**
Nálezy lidských kostí v místech zaniklé středověké osady Schönstrass (Senstráž) u Karlína (okr. Hodonín), PV 1977, Brno, 88.
- MICHNA, P. 1972**
Přehled archeologických výzkumů na Moravě za rok 1971, VVM XXIV, 310–324.
- NEKUDA, R. – NEKUDA, V. 1997**
Mstěnice 2. Zaniklá středověká ves u Hrotovic (Dům a dvůr ve středověké vesnici). Prameny k dějinám a kultuře Moravy č. 5. Brno.

NEKUDA, R. 1992

Podzemní chodby ve Mstěnicích, AH 17, 369–379.

NEKUDA, V. 1961

Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno.

NEKUDA, V. 1970

K problematice zaniklých středověkých osad v Československu, ČMMZ LV, 15–20.

NEKUDA, V. 1972

Středověká ves Mstěnice. Deset let archeologického výzkumu 1960–1970, VVM XXIV, 12–45.

NEKUDA, V. 1975

Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno.

NEKUDA, V. 1976

Příspěvek k charakteristice středověké zemědělské usedlosti na Moravě, AH 1, 33–45.

NEKUDA, V. 1981

Dvacet let archeologického výzkumu na lokalitě zaniklé středověké osady Mstěnice 1960–1980, VVM XXXIII, 129–144.

NEKUDA, V. 1982

Středověká vesnice na Moravě ve světle archeologických výzkumů, Katalog výstavy. Brno.

NEKUDA, V. 1992

Erdställe in der mittelalterlichen Wüstungen Mährens, Der Erdstall 18, 25–42.

NEKUDA, V. 2000

Mstěnice 3. Zaniklá středověká ves u Hrotovic (Rané středověké sídliště). Brno.

PAJER, J. 1999

Sídla novokřtěnců na jižní Moravě (Příspěvek k identifikaci a diferenciaci lokalit), Jižní Morava, roč. 35, sv. 38, 53–70.

PEŠKAŘ, I. 1975

Středověké „lochý“ v Holasicích (okr. Brno-venkov), PV 1974, Brno, 73–74.

PRASEK, V. 1905

Doupence na Kostelecku, SA 4, 98.

PROCHÁZKA, J. 1996

Válka s Turky 1663–1664 a osmanští „špehaři“ na Moravě, Jižní Morava, roč. 32, sv. 35, 95–102.

PROCHÁZKA, R. 1983

Záchranný výzkum v ulici Rudé armády v Hluku (okr. Uherské Hradiště), PV 1981, Brno, 66.

SEDLÁČKOVÁ, H. 1988

Dějiny vlastivědné činnosti na území okresu Nymburk v 19. století II. Rkp. kandidátské práce. PM Poděbrady.

SCHWARZFISCHER, K. 1980

Kurzberichte aus dem Jahre 1979, Der Erdstall 6, Roding, 108–122.

SCHWARZFISCHER, K. 1990

Zur Bauweise der Erdställe – Zweckbauten oder Kultstätten? Der Erdstall 16, Roding, 5–94.

SCHWOY, F. 1793

Topographie vom Markgrafthum Mähren 2. Wien.

SKUTIL, J. 1948

Moravské „lochý“, ČVSMO 57, 20–37.

SKUTIL, J. 1949

Soupis lochů na Moravě, ČVSMO 58, 3–20.

SLAVÍK, F. A. a kol. 1897

Vlastivěda moravská. Mistopis Moravy II, díl I., č. 6, Brněnský kraj. Brno.

STAVEBNÍ HUŤ**SLAVONICE 2000**

Krátké zprávy: Slavonické podzemí, Speleo 31, Praha, 33–34.

STOČES, B. 1954

Základy hornictví. Třetí přepracované vydání. Praha.

STUHLÍK, S. 2000

Starší a střední doba bronzová, in: edit. Čížmář, M. – Geislerová, K. – Unger, J., Výzkumy 1993–1998. Ústav archeologické památkové péče Brno. Brno, 31–35.

SVOBODA, A. 2001

Brněnské podzemí. Brno.

TREIMER, L. 1980

Beim Silobau Erdstall in Schönanger, Landkr. Regen, entdeckt, Der Erdstall 6, Roding, 35–42.

UNGER, J. 1987

Podzemní chodby v jihomoravské středověké a novověké vesnici, AH 12, 97–110.

UNGER, J. 1987a

Unterirdische Gänge in mittelalterlichen und neuzeitlichen Dörfern in Südmähren, Der Erdstall 13, Roding, 5–19.

UNGER, J. 1993

Unterirdische Gänge in Mähren, Der Erdstall 19, Roding, 75–81.

VÁLKA, J. 1995

Dějiny Moravy – díl 2. Morava reformace, renesance a baroka. NŘ sv. 6. Brno.

VENCL, S. 1992

Počátky těžby v pravěku, Vesmír 1, 11.

VIGNATIOVÁ, J. 1968

Vývoj archeologických map v českých zemích do přelomu 19. a 20. století, SPFFBU E 13, roč. XVII, Brno, 139–151.

VOTINSKÝ, J. – KOVÁČIK, P. 2001

Nálezy středověkých barviv v Brně, AH 26, 89–94.

VRBAS, J. – KRÍŽ, M. 1898

Dějiny městečka Ždánic. Ždánice.

WEICHENBERGER, J. 1987a

Über der Bau von Erdställen, Erfahrungen, Vergleiche, Theorien, 2. Teil, Der Erdstall 13, Roding, 99–116.

WEICHENBERGER, J. 1988

Fünf Erdställe aus dem Mühlviertel, Oberösterreich, Der Erdstall 14, Roding, 5–34.

WEICHENBERGER, J. 1989

Pater Lambert Karner – ein Pionier der Erdstallforschung, Der Erdstall 15, Roding, 4–22.

WEICHENBERGER, J. 1990

Zwei neu aufge deckte Erdställe in Rohrbach und Kleinmollsberg (Oberösterreich), Der Erdstall 16, Roding, 95–114.

ZAVADIL, L. – TIRAY, J. 1900

Vlastivěda moravská. Břešský okres. Brno.

Resumé

Der vorliegende Beitrag geht von der Diplomarbeit heraus (Kos 2002b), die insgesamt 126 Fundstellen mit positiven Lochfunden bearbeitet und die Erwähnungen deren Vorkommens auf dem Kataster der Gemeinden und Städten zusammenfaßt. Die angeführte Zahl von Löchern in Mähren wird sicherlich dem Tatbestand nicht völlig entsprechen, denn diesbezügliche Erkenntnisse werden immer erweitert. Eine Ausnahme – und zwar im europäischen Maßstab – bilden die jüngsten Erkenntnisse aus der Grabung der mittelalterlichen Ortswüstung Mstěnice bei Hrotovice, wo es V. Nekuda gelang, den Grundriß des ganzen mittelalterlichen Dorfes mit zusammenhängenden Systemen unterirdischer Gänge des Lochtyps freizulegen (Nekuda 1992; Nekuda 2000). Laut Vladimír Nekuda sind die Löcher eines relativ großen Alters, ihr Aufbau soll Anfang des 9. Jahrhunderts aufgenommen worden sein. Der Charakter der Mstěnicer Löcher entspricht jedoch eher den Typen aus der Wende des 12. und 13. Jahrhunderts.

Mit Recht ist also darauf hinzuweisen, daß in der archäologischen Erforschung mittelalterlicher Ortswüstungen große Lücken bestehen. Auf Überreste von Löchern auf dem Territorium der mittelalterlichen Ortswüstungen machten schon früher J. Skutil, Z. Měřínský, V. Nekuda und J. Unger aufmerksam (Skutil 1948, 1949; Měřínský 1977; Nekuda 1972; Unger 1987). Z.B. in den Drahaný-Höhen, wo E. Černý jahrelange Oberflächenforschungen durchführte (1992), wurden in manchen Fällen Durchfälle in Kellerräume verzeichnet. Neben gemauerten Kellern (vom Rotudentyp usw.), die Bestandteil der Anwesen, z.B. des Gemeindehauses bildeten (Černý 1992, 25–26), findet man in der Nähe einzelner Anwesen oder dazwischen relativ tiefe, trichterförmige Versenkungen. Es kann sich um gemauerte Keller handeln, aber es ist nicht ausgeschlossen, daß es um eingestürzte Löcher geht. In der Region von Vyškov und Blansko kommen sie in Ortswüstungen Hrádek (Černý 1992, 17), Ovčinec (Černý 1992, 18–19), Vilémov (Černý 1992, 25–26), Valkounov (Černý 1992, 62), Bezděčice (Černý 1992, 65–66), Polom (Černý 1992, 70–71), Lhota u Březiny (Černý 1992, 72–73), Holíkov (Černý 1992, 86), Lhota u Vážan (Černý 1992, 99), Strylech (Černý 1992, 102) vor und sicherlich werden in der Zukunft noch weitere entdeckt werden. Ihr Vorkommen hängt immer von der geologischen Sohle ab, die für ihre Errichtung günstig sein mußte (Lehme, Töne, Felsen).

Weiter zeigt sich, daß die im Boden abgeteuften Gänge bereits in der Urzeit üblich waren. Einen direkten Beleg stellen prähistorische Objekte aus Vojkovice bei Brno (Kos 1995; Stuchlík 2000) sowie aus Tištin bei Prostějov dar (Bálek et al. 2003). Funde urzeitlicher Objekte des sog. Protoloch-Charakters stellen einen absoluten Durchbruch in heutigen Forschungen dar, denn bisher wurde die urzeitliche Herkunft dieser Gänge strikt abgelehnt (Červinka 1905, 10–11; Černohorský 1951, 248), eventuell wurde kein höheres Alter als das mittelalterliche erwogen (Unger 1987, 106).

Obwohl die meisten mährischen Löcher im Mittelalter und in der frühen Neuzeit errichtet wurden, doch sind seltene Fälle noch in der späten Neuzeit zu beobachten. Diese Objekte weisen meistens den Charakter von Zivil- oder Militärflüchtlingsorten auf und von der Funktion her erinnern sie stark an Löcher. Sie entstanden überwiegend zur Zeit des 2. Weltkrieges an den Abwehrpositionen des Heeres oder im Zusammenhang mit der Bedrohung der Einwohner der in unmittelbarer Nähe der Kriegsfront befindlichen Gemeinden. Ihre Datierung wird meistens von dem Vorkommen der Militärschanzen, der Wohngruben und geritzter Inschriften, die darin geläufig vorkommen, abgeleitet.

Aus der lokalen Untersuchung einiger Gegenden geht hervor, daß ähnliche unterirdische Refugien heute noch mancherorts in Mähren vorkommen (in der Brünner Gegend z.B. Lišeň, Obrány, Tvarožná, Střelice, Syrovice usw.). Das ist jedoch schon ein Thema der neuzeitlichen und Militärgeschichte.

Aus der Gesamtdarstellung des Vorkommens von Löchern in Mähren ergibt sich, daß ihr ältestes Vorkommen tatsächlich in urbaren Regionen schon in das Frühmittelalter fällt. Es handelt sich vor allem um ausgeprägte Konzentrationen auf den Katastern von Znojmo, Kyjov, Brno und Olomouc. Die Datierung der Löcher selbst ist heute dank den Rettungsgrabungen auf einem wesentlich höheren Niveau. Teilweise zeichnet sich schon ein deutlicher Horizont im 13. Jahrhundert, der mit der Kolonisierung tschechischer Länder durch die deutsche Bevölkerung zusammenhängt (Nekuda 1961). Er ist direkt mit mittelalterlichen Ortswüstungen verknüpft. Anhand weiterer Erkenntnisse, besonders epigraphischer Inschriften auf den Wänden der Gänge, kann ein weiterer Horizont im 15.–16. Jahrhundert ausgesondert werden. Hierher sind wahrscheinlich die fortgeschrittensten Lochformen des III. Typs zu reihen, die fragmentarisch aus der Gegend von Znojmo (Hrádek) und Třebíč (Lhánice) bekannt sind. In anderen älteren Fällen (Mstěnice, Nekuda 2000) wurden diese Räume eher zu Wirtschaftszwecken genutzt (Keller, Löcher des I. Typs). Historisch jüngere Löcher, z.B. in Hrádek, sind tatsächliche Verstecke von Flüchtlingscharakter. Die Abwehrfunktion hatte auch das unlängst entdeckte Loch in Holasice u Brna (Kos 2003). In die jüngere Periode (17.–18. Jahrhundert) gehören auch Systeme gemauerter Gänge, die im Zusammenhang mit befestigten Kirchen vorkommen, z.B. in Kurdějovice (Bez. Břeclav), Velká Bíteš (Bez. Žďár n. Sázavou) (Zavadil – Tiray 1900, 51), die Kirchen in Nosislav und Zaječí (beide Bez. Břeclav) (Unger 1987).

In der letzten Zeit vermehren sich Funde von Gängen des Lochtyps auch im Areal der historischen Stadtkerne. Aus dem Gesichtspunkt ihrer Bedeutung z.B. für die Entwicklung der Stadtbauung Brünns ist die Konzentration von Löchern im Nordwestteil des Stadtkerns in der Umgebung des Dominikanerplatzes (Panenská-, Zámečnická-Straße; Votinský – Kováčik 2001, Abb. 3, 92) interessant. Bemerkenswert ist auch der Fund eines verschütteten Lochs auf dem Krautmarkt. Ein weiterer unterirdischer Gang wurde während der Erforschung der Abfallgruben in Brno in der Nähe der Panenská-Straße verzeichnet (Merta et al. 2000, Abb. 7, 45–46). Interessent kann angeführt werden, daß der Gang, der aus dem Boden der Abfallgrube aus dem 14. Jahrhundert führt, sich zur bisher bestehenden Stadtmauer richtete, die Ende des 13. Jahrhunderts erbaut worden und von der Abfallgrube bloße 3,2 m entfernt war (Merta et al. 2000, 46). Hier ist anzunehmen, daß es sich um einen direkten Beleg des sog. „Bauhilfschachts“ oder „Materialschachts“ geht, der sekundär nach dem Lochuntergang als Abfallgrube genutzt wurde.

Von den Brünner Funden geht hervor, daß dem Aufbau frühneuzeitlicher Keller in Brunn mittelalterliche Löcher vorangingen. Dank den Rettungsgrabungen der Gesellschaft Archaia Brno weiß man, daß die meisten Löcher hier an der Wende des 14. und 15. Jahrhunderts zugrunde gingen (D. Merta, P. Kováčik – mündliche Mitteilung). Im Verlauf des 15. Jahrhunderts wurden

die meisten Brünner Löcher umgestaltet und in ein System gemauerter Keller verbunden, dessen Aufbau in der Periode der Renaissance und des Barocks seinen Höhepunkt findet. Diese Keller behalten zwar mehr oder weniger ihr ursprüngliches Aussehen und Anordnung, aber durch ihre gegenseitige Verknüpfung und die Vergrößerung der Lagerräume wird später ihr ursprünglicher Charakter wesentlich verändert (vgl. Svoboda 2001; Kos 2002). Eine ähnliche Entwicklung der Stadtkeller ist auch in Slavonice (Bez. Jindřichův Hradec) zu erwarten, wo auch über Löcher die Rede ist (vgl. Bauhütte Slavonice 2000). Zum Unterschied von Brünn sind die Slavonicer Gänge im Gneis abgeteuf, ähnlich wie in der unweiten mittelalterlichen Ortswüstung Pfaffenschlag (Nekuda 1975, 90–91).

Die stets diskutierte Problematik des Vorkommens der Löcher im Zusammenhang mit mährischen Wiedertäufern wird nicht eindeutig bestätigt, zum Unterschied von früheren Ansichten (Černohorský 1941). Vor allem deshalb, daß in den Gegenden, die die Wiedertäufer langfristig bewohnten, frühneuzeitliche Löcher nicht vorkommen. Hier ist jedoch zu ergänzen, daß eine detailliertere Datierung der Löcher in den betreffenden Regionen Mährens und den anliegenden Grenzgebieten bisher nicht erfolgte, so daß die gestellte Frage weiterhin für weitere Methoden systematischer Forschung offen bleibt.

Es zeigt sich, daß die Löcher mit dem Gebiet Mährens untrennbar seit dem Hochmittelalter vknüpft sind, vereinzelte Fälle der Vorgänger dieser mysteriösen Objekte können aber bereits seit der Jungsteinzeit (Modřice) und Altbronzezeit (Vojkovice, Tištin?) vorkommen. Ältere Belege unterirdischer Objekte treten allgemein im Zusammenhang mit dem Abbau von Rohstoffen, die zur Herstellung von Steinartefakten notwendig waren, seit der Steinzeit auf (gespaltene und geschliffene Industrie, Vencl 1992; vgl. Čilek 1992; 1995; vgl. Bouzek et al. 1982, 68).

Nach den jüngsten Erkenntnissen erfüllten mittelalterliche Löcher die Funktion der Lagerräume und der Zufluchtsorte (Kos 2002b); laut V. Nekuda können sie auch als Winterbehausungen gedient haben (Nekuda 2000, 92).